

حزم اطلاعاتی در سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه؛ رهیافتی بومی

محمدعلی برزنونی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۱۲

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۳/۱۷

نشریه علمی آفاق امنیت / سال سیزدهم / شماره چهارم و هشتم - پاییز ۱۳۹۹

چکیده

هشداردهی با نگاهی آینده‌نگرانه، اهمیتی ویژه و ضرورتی بنیادین در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی دارد تا با شناخت پیش‌دستانه از فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو، احتمال بروز آسیب، خطر، تهدید و بحران را روشن سازد و همین کارکرد متمایز اطلاعات در همهٔ زمان‌ها در سطوح سه‌گانهٔ راهبردی، عملیاتی و تاکتیکی است. حزم در متون دینی، نوعی دوراندیشی با بصیرت و هوشیاری همراه با آینده‌نگری است؛ که در کنار توجه به مؤلفه‌های مهم و مرتبط با بحث هشداردهی آینده‌نگرانه، تأکید بر احتیاط به‌عنوان شرطی عقلانی و نکته‌ای کلیدی شده است. از این رو می‌توان از امکان طرح آن در هشداردهی آینده‌نگرانه در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی سخن گفت. در بررسی‌های روایی در متون دینی، مؤلفه‌های بسیاری در مفهوم حزم قابل استنباط است؛ این مؤلفه‌ها ما را به این نتیجه رهنمون می‌سازد که می‌توان حزم را به‌عنوان رهیافتی دینی در موضوع هشداردهی آینده‌نگرانه در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی مطرح ساخت. حزم اطلاعاتی در یک تحلیل شامل پنج مؤلفهٔ کلان است: «احتیاط و ظن‌ورزی خردمندانه»، «کیاست و زیرکی مدیرانه»، «مشورت‌طلبی و مشورت‌پذیری فعالانه»، «فرصت‌جویی آگاهانه» و نیز «بررسی و تصمیم‌شناختمند هوشیارانه». این نوشتار در بررسی اجمالی آینده‌نگاری، هشداردهی، حزم و مباحث مرتبط با آنها الگوی تحلیل خود را اسنادی مکتوب قرار داده و تکنیک تحلیل نیز توصیفی - تحلیلی با روی‌آوردی تفسیری با نگاهی اجتهادی است.

واژگان کلیدی

آینده‌نگری؛ حزم اطلاعاتی؛ هشداردهی اطلاعاتی؛ مؤلفه‌های حزم اطلاعاتی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مقدمه

سازمان‌های اطلاعاتی - امنیتی در نظام‌های سیاسی، کارویژه کنشی و واکنشی مناسب و به‌موقع را برای حفاظت از نظام، ارزش‌ها، مصالح، منافع حیاتی و اساسی آن برعهده دارند؛ که این کار را با هشداری به‌نگام در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی انجام می‌دهند. این قبیل سازمان‌ها در نظام جمهوری اسلامی ایران، کار طرح‌ریزی، جمع‌آوری، پردازش، بررسی و تحلیل اطلاعات را درمورد مقاصد و برنامه‌هایی که ماهیت آنها مقابله مستقیم یا غیرمستقیم با انقلاب اسلامی است دنبال می‌کنند و در پرتو این اطلاعات، باید کوشش‌های اطلاعاتی، ضداطلاعاتی و تلاش‌های امنیتی رقا و حریفان داخلی و خارجی با نگاهی آینده‌پژوهانه مورد بررسی قرار گیرد و سناریوهای مختلف اقدام‌های آنها و نیز سناریوهای مقابله فعال در قبال آنها فراروی تصمیم‌گیران نظام و سیاست‌گذاران قرار داده شود. هشداری قطعاً باید توأم با نگاهی آینده‌نگرانه باشد که مبتنی بر شاخص‌های پیش‌آگهاننده صورت می‌گیرد و از احتمال بروز آسیب، خطر، تهدید و بحران پرده برمی‌دارد و با تصمیم‌سازی بهینه، موجب تصمیم‌گیری بهتر و به‌موقع می‌شود و همین، کارکرد متمایز اطلاعات در همهٔ زمان‌ها است.

آینده‌نگری مجموعه‌ای از قابلیت‌ها به‌شمار می‌رود که با آگاهی و شناخت صورت می‌گیرد و آدمی را به‌سمت رفتارهایی هدایت می‌کند که نتیجهٔ آن زندگی هدفمند (سلیگمن، ۲۰۰۴: ۴۳۹) و در نگاه این نوشتار، سازمان اطلاعاتی - امنیتی پویا و کارآمد است. این مفهوم به‌نوعی اشاره به سیر در زمان دارد که برای اشاره به توانایی انسان در تصور صحنه‌های گذشته و آینده است به‌گونه‌ای که گویا اکنون حاضرند (سادن دورف و کوربالیس، ۱۹۹۷: ۸۶). این موضوع با قدرت ذهن تحلیل‌گران اطلاعاتی ارتباط وثیق دارد که با آن می‌توانند خود را به زمان‌های دیگر انتقال دهند. نوعی سفر ذهنی به آینده (سادن دورف و کوربالیس، ۲۰۰۷: ۳۳۸) که حتی برنامه‌ریزی‌های کنونی را نیز تحت‌الشعاع خویش قرار می‌دهد. در واقع آینده‌نگری نوعی جهت‌گیری شناختی به آینده است که در یک چهارچوب استدلال عملی و خودپایی ویژه صورت می‌گیرد و به سازمان برای رسیدن به اهداف دوردست و بلندمدت کمک‌های مؤثری می‌کند. سازمان اطلاعاتی آینده‌نگر به‌طور حساب‌شده و دوراندیشانه به عواقب و پیامدهای تصمیم‌ها و عملکرد امروز خویش توجه می‌کند و اهداف و پیامدهای بلندمدت را برای رسیدن به دستاوردهای آنی و کوتاه امروز قربانی نمی‌کند.

در متون و منابع اسلامی از حزم سخن به میان آمده و مفهوم هشدار و آینده‌نگری و توجه به آن نیز در اصل معنایی آن نهفته است. طبق روایات شریف، آموزهٔ حزم توجه

خاصی را به آینده معطوف می‌دارد و انسان دوراندیش و حازم، عاقبت امور را پیش از هر اقدامی بررسی می‌کند و گام‌های خود را بر اساس تأمین آینده برمی‌دارد (پسندیده، ۱۳۸۸: ۱۰۶). سازمان اطلاعاتی با به‌کارگیری این آموزه، می‌تواند به هشدارهایی مبتنی بر آینده‌نگری هدفمند توجه ویژه نماید و پیامد تصمیم‌های امروز سازمان را بسنجد و گام‌های خود را در فعالیت‌های اطلاعاتی بر اساس آن برای تأمین آینده بردارد.

درمورد پیشینه، هشدارهی، آینده‌پژوهی، آینده‌نگاری و آینده‌نگری، تحقیق‌های ارزشمندی در متون و منابع داخلی و خارجی هست که به برخی از آن‌ها رجوع شده و در فهرست منابع اشاره شده است. کار پژوهشگرانی نظیر پسندیده (۱۳۸۸)، شجاعی (۱۳۸۸) و نیز رفیعی هنر (۱۳۹۰) در عرصه آینده‌نگری با نگاهی اسلامی قابل توجه است. در برخی مطبوعات نیز مواردی در این خصوص آمده است. در مورد حزم، در مقاله ارزشمند خاکبازان و رفیعی هنر (۱۳۹۶) تلاش شده است با نگاهی روان‌شناسانه، حزم و آینده‌نگری را به‌عنوان یک سازه بر اساس اندیشه اسلامی تبیین نماید. اما اثر دیگری در این زمینه یافت نشد. این آموزه نیازمند بررسی‌های جامع‌تر در حیطه منابع اسلامی است. در نگارش حاضر، گذشته از واکاوی مؤلفه‌های اطلاعاتی حزم مبتنی بر روایات که دارای سابقه است، تعبیر حزم اطلاعاتی^۱ به‌عنوان سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه است. به نظر می‌رسد این پژوهش بتواند ارزش‌های اطلاعاتی مفهوم حزم را از منابع اسلامی کشف کند و زمینه‌های عملیاتی‌سازی آن را مطرح نماید. در همین راستا سؤال اصلی این است که آیا می‌توان حزم اطلاعاتی را به‌عنوان رهیافتی دینی و البته بومی در این عرصه، به‌عنوان سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه به دستگاه‌های اطلاعاتی امنیتی پیشنهاد داد. برای دستیابی به این پرسش، این سؤال‌ها قابل طرح است:

- مفهوم حزم در منابع اسلامی چیست؟

- مؤلفه‌های اطلاعاتی حزم بر اساس روایات کدام است؟

در این نوشتار پس از مقدمه و بحث از تمایز این تحقیق از پیشینه و معرفی روش‌شناسی آن، به مفهوم‌شناسی حزم در لغت و اصطلاح پرداخته‌ایم. پس از آن هشداردهی اطلاعاتی بررسی شده است. پس از آن به‌طور تفصیلی، هشداردهی در حوزه‌های اطلاعاتی امنیتی که به اشراف اطلاعاتی ختم می‌شود و حزم به‌عنوان هشداردهی آینده‌نگرانه واکاوی شد و در ادامه برخی مؤلفه‌های حزم اطلاعاتی که از روایات استخراج شده و مورد بحث اجمالی قرار گرفت؛ مقوله‌های احتمالی ذیل هرکدام از مؤلفه‌های به دست داده شده است. در نهایت نیز با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، مقاله خاتمه یافته است.

روش پژوهش

روش تحقیق ما در این نوشتار از الگوی تحلیل اسنادی تبعیت می‌کند که مبتنی بر اسناد مکتوب و داده‌های کتابخانه‌ای اعم از کتب و مقالات علمی و نیز متون و منابع دینی با تأکید بر روایات است که تلاش می‌کند با تکنیک توصیفی - تحلیلی، مسأله را مورد واکاوی قرار دهد.

در بررسی منابع اسلامی از روش تحلیل محتوا و فهم اجتهادی متون اسلامی استفاده شده و از آنجا که مراجعه به متون و منابع دینی در اینجا اصل محسوب می‌شود، روی آوردی تفسیری و طبیعتاً اجتهادی هم لحاظ شده است. رویکرد اساسی در استخراج روایات مبتنی بر معیار رتبه‌بندی است که طباطبایی (۱۳۹۰: ۲۸۶، ۲۶۵) آن را ارائه کرده و در آن کتب روایی در سه گروه «الف»، «ب» و «ج» درجه‌بندی شده است. در این درجه‌بندی، کتاب‌های روایی مقبول و قابل اعتماد شیعی و حتی اهل تسنن با درجه «الف»، کتاب‌های روایی ضعیف که اعتماد محض به آنها پسندیده نیست و تنها می‌تواند مؤید باشد با درجه «ج» و کتاب‌هایی با صلاحیت نسبی که در واقع بین دو گروه «الف» و «ج» قرار دارد با درجه «ب» قرار داده شده است. ملاک درجه‌بندی کتاب‌های روایی از شاخص‌های زیر پیروی می‌کند: «شخصیت علمی مؤلف، استادان او، نزدیکی به عصر امامان معصوم (علیهم‌السلام)، اضط بودن مؤلف، تخصص مؤلف در موضوع، شهرت و مقبولیت او نزد دانشمندان ادوار گوناگون، صحت انتساب اثر به مؤلف، اندک بودن متون شاذ، کم‌تر بودن متون مستبعد، هم‌خوانی با ضروریات دین و مذهب، نبودن یا کم‌بودن راویان کذاب و وضاع، کمتر بودن متون اختصاصی» (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۸۶، ۲۶۵؛ مدرسان دانشگاه علوم حدیث، ۱۳۹۱: ۳۳).

برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به مؤلفه‌ها و نشانه‌ها، تمام مشتقات فعلی اعم از ماضی، مضارع و امر و نیز مشتقات اسمی نظیر اسم فاعل، اسم مفعول، صفت مشبیه، اسم مبالغه، اسم تفضیل با «ال» تعریف یا بدون آن استخراج شده است. بنای تحلیل مفهوم اصطلاحی «حزم» مبتنی بر کتاب‌های درجه الف و ب بوده و از سایر روایات با درجه ج تنها به‌عنوان شاهد و مؤید بهره‌گیری شده است. شایان ذکر است که برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به مفهوم حزم و مؤلفه‌های آن، بیش از ۱۲۰ روایت مرتبط با حزم و مشتقات آن از ۱۲ کتاب با درجه الف شامل اصول کافی، خصال، کمال الدین و تمام النعمه، صفات الشیعه، معانی الاخبار، من لایحضره الفقیه، الأمالی (صدوق، مفید و طوسی)، نهج البلاغه، خصائص الأئمه، العدد القویه لدفع المخاویف الیومیه، پنج کتاب را درجه ب شامل تحف العقول، المحاسن، مکارم الأخلاق، معدن الجواهر و ریاضه الخواطر و کنز الفوائد

و نیز شش کتاب با درجه ج شامل عیون الحکم و المواعظ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بحارالانوار، نزهه الناظر و تنبیه الخاطر، غررالحکم و دررالکلم و در نهایت تصنیف غررالحکم و دررالکلم استخراج شد که با انتخاب ۸۹ روایت مرتبط با موضوع پژوهش انتخاب شد و برای استخراج مفهوم، مؤلفه‌ها و مقوله‌ها، توصیف، شده و در نگاهی تفسیری، موضوع موردنظر تجزیه و تحلیل گردیده است. در این تجزیه و تحلیل از مقاله خاکبازان و رفیعی هنر نیز استفاده شده است (خاکبازان، رفیعی هنر، ۱۳۹۶).

مفهوم‌شناسی و معناکاوی

حزم^۱

حزم در لغت و البته اصطلاح معانی گوناگونی یافته است.

الف. حزم در لغت

در لغت‌نامه دهخدا این معانی متنوع در باب حزم آمده است: استوار کردن، استوار بستن، فراهم آوردن کار خویش، استوار کاری، هشیاری، استواری و هوشیاری در کار، هشیار شدن مرد در کار، آگاهی در کار، دور اندیشیدن، عاقبت نگریستن، احتیاط، هشیاری و بیداری، بیداری در کار، قوت رأی، اندیشه کردن در عاقبت و انجام امر و احتراز کردن به قدر امکان از خلل و زلل آن، آگاهی، احکام. ضبط امر. عاقبت بینی، سوءظن، استوار کردن، محکم کاری کردن، هوشیاری و آگاهی، محکم کردن امری، استوار ساختن، استواری، هوشیاری، پیش‌بینی، دوراندیشی.

صاحب «مجمع البحرین» حزم را مترادف یقین (طریحی، ۱۳۷۵: ۳۹) دانسته و بدگمانی آگاهانه به دیگران را ضمن معانی آن مطرح کرده است (همان: ۴۰). صاحب «مصباح المنیر» نیز معتقد به ترادف معنایی حزم با یقین است (فیومی، ۱۴۱۴ ق: ۱۳۴). تعبیر صاحب «معجم مقاییس اللغه» از حزم به عنوان تفکر آمده (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق: ۵۳) و صاحب «لسان العرب» حازم را انسان عاقل و دارای مهارت و درایت دانسته و مراقبت کردن و نادیده‌نگرفتن را از معانی حزم قلمداد نموده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق: ۱۳۱). صاحب «المحیط فی اللغه» آن را به آمادگی و پیش‌بینی برای انجام کارها تعریف کرده (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ ق: ۱۷) و صاحب «أساس اللغه» نیز بر همین رأی است (زمخشری، ۱۹۷۹: ۱۲۵). صاحب «العین» آن را انسجام، استواری در امور و داشتن تدابیر احتیاطی تعریف کرده است (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق: ۱۶۵). صاحب «تاج العروس من جواهر

القاموس» همان تعریف فراهیدی را مبنا گرفته و البته قید پرهیز از فوت امر را بر آن افزوده است (حسینی، ۱۴۱۴ ق: ۱۴۵).

در انگلیسی نیز واژه precaution معنای پیش‌بینی، احتیاط، ژرف‌نگری، حزم، اقدام احتیاطی، واژه discretion معنای نظر، رأی، احتیاط، بصیرت، صلاح دید و حزم، واژه prudence معنای احتیاط، ملاحظه و حزم را در بر دارد. به نظر می‌رسد واژه اخیر با مفهوم معنایی موردنظر ما تطابق بیشتری داشته باشد و از این‌روی معادل انگلیسی حزم اطلاعاتی را Intelligence Prudence انتخاب کرده‌ایم.

از مجموع تعاریف لغوی حزم معنای زیر قابل استخراج است: احتیاط، پیش‌بینی، تدبیر، آگاهی، دوراندیشی، ظن‌ورزی خردمندانه، مآل‌اندیشی، آینده‌نگری، استواری، انسجام در امور، فرصت‌جویی آگاهانه، ملاحظه، بیداری و هوشیاری.

ب. حزم در اصطلاح

حزم به معنای اصطلاحی آن در پاره‌ای از پژوهش‌ها موجود است. برخی حزم را «دوراندیشی، عاقبت‌نگری، تأمل در سرانجام کار و پرهیز از عواقب نامطلوب آن» تعریف کرده‌اند که بر اساس آن هر شخص موظف است قبل از اقدام به هر کاری، ابتدا مصالح، مفاسد و عواقب آن کار را بسنجد و در صورت وجود مصلحت، به انجام آن مبادرت ورزد و در غیر این صورت آن را ترک نماید (شجاعی، ۱۳۸۸: ۱۲۶). برخی دیگر آن را به معنای «دوراندیشی، پیش‌بینی، آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی» دانسته‌اند (پسندیده، ۱۳۸۸: ۱۰۶). برخی دیگر نیز به نقش انگیزش برخاسته از حزم در مهار و تنظیم خویشتن اشاره کرده و حازم را کسی دانسته‌اند که به جای لحظه‌حال، به آینده و دوردست‌ها نظر می‌کند و به پیش‌بینی پیامدهای رفتار خود می‌پردازد و رفتار و برنامه زندگی‌اش را مطابق با آن تنظیم می‌نماید (رفیعی هنر، ۱۳۹۳: ۱۳۵ - ۱۳۶).

بررسی اصطلاحی حزم در آموزه‌های دینی، ما را با حقایق دیگری پیرامون این واژه آشنا می‌سازد. تأمل در برخی روایت‌ها حزم را به‌عنوان مفهومی شناختی فراروی ما می‌نهد. برای نمونه در روایتی از مولا علی (علیه‌السلام) حقیقت معنایی حزم، تفقه دانسته شده است: «الحزم أن تتفقهوا» (مفید، ۱۴۱۳ ق: ۲۰۶)؛ طبق این معنا و با امعان نظر به معنای فقه یا فهم عمیق و دقیق، فرد حازم برای انجام هر کاری باید تمام زوایای گوناگون آن را از منظرهای مختلف با دقت تمام تفقه کند و مورد مطالعه و بررسی دقیق قرار دهد و پس از به‌دست‌آوردن شناخت کافی پیرامون آن موضوع، تصمیم خردمندانه برای اقدام اتخاذ نماید. در روایت شریف دیگری، امام علی (علیه‌السلام) حقیقت حزم را کیاست دانسته‌اند: «الحزم کیاسه» (صدوق، ۱۳۶۲: ۵۰۵). در معنای کیاست در کتب لغت، هم فهم و درک

(ابن اثیر، ۱۳۶۷: ۲۱۷ - ۲۱۸)، هم عقل و شناخت و آگاهی (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق: ۲۰۱)، هم هوشیاری (فیومی، ۱۴۱۴ ق: ۵۴۵) و هم تیزهوشی (راغب، ۱۴۱۲ ق: ۷۲۹) آمده است. این هر دو معنای مستتر در حقیقت حزم، به‌وضوح مفهومی شناختی است.

مولا علی (علیه‌السلام) در روایت دیگری حزم را نگاه‌داشتن تجربه دانسته‌اند: «الحزم حفظ التجارب» (لیثی، ۱۳۷۶: ۲۳). فرد حازم با عبرت‌گیری از گذشته و تجارب پیشین، به مقایسه رویدادهای آنی و آتی با موقعیت‌های مشابه گذشته می‌پردازد و با تجسم آن موقعیت‌ها و مرور اندیشه و احساس‌هایی که با آن تجربه تلخ یا شیرین داشته است، در باب رفتارهای کنونی و آینده خویش بررسی و تفکر می‌نماید.

امام حسن مجتبی (علیه‌السلام) در پاسخ فردی که از ایشان در باب ماهیت حزم پرسید، انتظارکشیدن فرصت‌ها و تسریع در انجام کار هنگام قدرت‌داشتن را به‌عنوان ماهیت حزم عنوان فرمودند: «الحزم أن تنتظر فرصتك و تعاجل ما أمکنك» (صدوق، ۱۴۰۳ ق: ۴۰۱؛ حلی، ۱۴۰۸ ق: ۳۲). همین روایت به نقل از امام هادی (علیه‌السلام) نیز آمده است (قیومی اصفهانی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۸۱۴). مراد از انتظارکشیدن فرصت‌ها، ملاحظه عاقبت کارها و برگزیدن چیزی است که آینده آن خوب و بدون زیان و خسران باشد (شجاعی، ۱۳۸۸: ۱۴۰). طبق این روایت، نوعی سیر و حرکت زمانی در حزم دیده می‌شود که فرد در زمان حال ایستاده است اما به آینده و دوردست توجه ویژه دارد و برای آن برنامه‌ریزی می‌کند تا از فرصت‌های پیش رو، بهترین بهره‌وری را داشته باشد.

امام زین العابدین حضرت سجاد (علیه‌السلام) عاقل حازم را کسی می‌دانند که برای دفع آفات و جلب سلامت، دوا می‌جوید: «یستدعی العاقل الحازم الدواء لدفع الآفات و اجتلاب السلمات» (صدوق، ۱۴۰۳ ق: ۲۹۰) طبق این روایت، آدمی به مدد اندیشه خویش، توان تسلط بر مشکلات گوناگون را دارد. به بیان دیگر، فرد عاقل حازم، در هنگام رویارویی با مشکلات، به تحلیل و بررسی خردمندانه آنها می‌پردازد و برای فائق آمدن بر آنها برنامه‌ریزی می‌نماید.

امام صادق (علیه‌السلام) توجه به پیامدها و آینده‌محوری را در معنای حزم آورده‌اند: «لیس بحازم من لم ينظر فی العواقب و النظر فی العواقب تلقیح القلوب» (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۳۰۱) طبق این روایت، فرد حازم برای انجام هر کاری باید به پیامدهای بعدی آن توجه نماید تا بتواند رفتارهای خود را در مسیر درست جهت‌دهی نماید.

امام رضا (علیه‌السلام) نیز در روایتی شریف، بر و نیکوکاری را غنیمتی می‌شمارد که فرد حازم به آن امیدوار است: «البر غنیمه الحازم» (حلی، ۱۴۰۸ ق: ۲۹۹)؛ بر اساس این روایت، دوراندیشی و بررسی پیامد رفتارهای کنونی، آدمی را در انتخاب رفتارهای

خیرخواهانه و مثبت اخلاقی رهنمون می‌گردد و به انجام کارهای خیر مبادرت می‌ورزد. از مجموع روایات که مشروح‌تر آن در بخش مؤلفه‌ها خواهد آمد، به دست می‌آید که حزم و دوراندیشی از مصادیق بصیرت و ناظر به عمل همراه با احتیاط و عاقبت‌سنجی است. حزم بدین معنی است که انسان به فرجام کارها در سطوح مختلف آن بنگرد و با نوعی تدبیر، فراتر از خروجی، پیامد، برآیند و حتی برون‌داد مستقیم عمل بنگرد و لوازم دور و نزدیک آن را بسنجد و عزم نماید. در واقع حزم، آدمی را به عزم می‌رساند.

حزم و دوراندیشی حاصل از آن، تحلیل عمل و بازتاب‌ها لوازم قریب و بعید آن است. حازم در یک نگاه همانند شطرنج‌بازی ماهر عمل می‌کند که هر حرکت مهره‌های شطرنج را به درستی می‌سنجد و احتمال‌های مختلف حرکت مهره‌های خود و حریف را در قالب سناریوهای ممکن در نظر می‌آورد و بازتاب آن را در حرکت بعدی خود و طرف مقابل می‌سنجد و پس از آن، در زمان مناسب دست به اقدام و عمل بهینه می‌زند.

حزم با عاقبت‌اندیشی آینده‌محورانه سروکار دارد که با حرکت درست و سیر زمانی صحیح در زمان حال با هدف آینده‌سازی، هم به مهار و تنظیم خویشتن می‌پردازد و هم فراتر از لحظه‌نگری، آینده‌نگری و بالاتر از آن آینده‌نگاری را مطمع نظر قرار می‌دهد و متناسب با آن برنامه‌کنونی و رفتارهای برخاسته از آن را با نگاهی فرصت‌محورانه سامان می‌بخشد. نوعی هوشیاری ویژه همراه با درک عمیق پیامدها و تجسم آینده که با بهره‌گیری از تجارب پیشین، راه تفوق بر مسائل و مشکلات را فراروی فرد قرار می‌دهد.

امام در حکمت ۴۸ نهج البلاغه فرموده‌اند: «الظفر بالحزم و الحزم بإجاله الرأی و الرأی بتحصین الأسرار» (نهج البلاغه، ۱۴۱۴ ق: ۴۷۷) که طبق این روایت، پیروزی در گرو حزم است و حزم در گرو به‌کارگرفتن اندیشه و تفکر صحیح نیز در گرو نگاهداری اسرار است. بر این اساس ابراز نظر درست با نگرش آینده‌نگرانه مبتنی بر حزم و تدبیر در زمان کنونی رخ می‌دهد. در واقع مبتنی بر این روایت، فرد حازم پیش از ابراز هر سخن و نظری، ابتدا به پیامدهای آن می‌اندیشد و اگر آن را به صلاح یافت، ابراز می‌کند در غیر این صورت به‌سان رازی آن را پنهان نگاه می‌دارد. در این صورت، رفتارهای کنونی حازمانه، مبتنی بر توجه پیشینی به آثار و پیامدهای پسینی است که اگر به‌موقع و پیش از اقدام صورت گیرد، عمل با شایستگی انجام خواهد گرفت.

تعریف عملیاتی این پژوهش از حزم این است: مهارتی شناختی از نوع کیاست که فرد با استفاده از ظرفیت‌های گذشته و حال در یک سیر زمانی به پیامدهای آینده رویدادها توجه نموده و در زمان حال به اقدام‌های آگاهانه منطقی روی می‌آورد (با استفاده از: خاکبازان، رفیعی هنر، ۱۳۹۶: ۶۷ - ۶۸).

هشداردهی^۱

هر موجود زنده‌ای اعم از انسان، حیوان و حتی گیاه، از ابزارهایی برای تشخیص شرایط بحرانی و عکس‌العمل سریع، به‌موقع و مناسب جهت رفع آن برخوردار است و نتیجه آن، خروج از منطقه خطر یا مقابله فعالانه با آن است. برای مثال: درجه بالای حرارت بدن یا درد و...، نوعی پاسخ طبیعی بدن آدمی به عناصر مهاجم و بیگانه نظیر میکروب‌ها، باکتری‌ها و ویروس‌ها است که موجب آگاهی از بروز آسیب و اختلال در بدن نیز می‌شود و انسان را نسبت به رفع یا دفع آن بیماری هشیار می‌سازد. وجود ابزارها و تنظیم‌هایی از این دست در دستگاه‌های غیرطبیعی و به‌تعبیری انسان‌ساخت^۲ برای حفاظت از آنها ضروری است تا در صورت تغییر ناگهانی شرایط موجود، سیستم واکنش مناسب را نشان دهد. به همین ترتیب در نظام‌های سیاسی نیز سازمان‌های اطلاعاتی - امنیتی، یکی از مصادیق بارز این ابزارهای هشداردهنده محسوب می‌گردند.

هشداردهی، مهارتی برخاسته از آگاهی پیشین مبتنی بر برآورد اطلاعاتی نسبت به شرایط و نیز آشنایی با نظام تصمیم‌گیری حریف و توانمندی‌های او است و سازمان‌های اطلاعاتی، در این عرصه، کارکردی متمایز دارند. در هشدارهای اطلاعاتی^۳ با علائم، نمادها و نشانه‌هایی در قالب بسته^۴ منسجم^۴ روبه‌رو هستیم که به‌عنوان شاخص‌هایی پیش‌آگاهاننده، نشان‌دهنده شرایطی هستند که مصالح و منافع ملی و ارزش‌های اساسی و حیاتی در جامعه را با خطر روبه‌رو می‌سازند و به‌تعبیری، نشانه، نماد و زمینه تحقق و شکل‌گیری تهدیدهایی در آینده هستند.

هشدارها، نوعی انتزاع، تئوری، قیاس یا به‌عبارتی، نظری مستدل، منطقی و فرضیه‌ای قابل اعتبارسنجی در پی ارائه ذهنیت‌هایی آینده‌نگارانه در خصوص بحران‌های پیش رو است و محصول تلاش عمده تحقیقاتی و فرایند گسترده جمع‌آوری اطلاعات و نوعی برآورد احتمالی^۵، قضاوت و داوری برای تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران^۶ و کمک به آمادگی‌هایی برای مسئولیت اجرایی و در خدمت نظام تصمیم‌گیری است که باید با توجه به مجموع سلايق و امکانات اجرایی نظام نیز ارائه شود (ر.ک: گرابو^۷، ۲۰۱۰: ۱۵ - ۲۳).

1. Warning
2. Man – made
3. Intelligence Warning
4. Package
5. Assessment of Probabilities
6. Policy Makers
7. Graboo

هشدار باید به‌طور مشخص، احتمال بروز آسیب، خطر^۱، خطرپذیری^۲، تهدید^۳ و در نهایت بحران^۴ را روشن سازد و با ایجاد تصویرهای مخاطره‌ای^۵، ملاحظات مربوط به اتفاق^۶، احتمال^۷ و عدم اطمینان^۸ را نسبت به عمل یا پدیدهٔ تهدیدکنندهٔ امنیت مردم و فروپاشی ارزش‌های آنان گوشزد کند و بدون بزرگ‌نمایی مخاطره‌ای^۹ و مبالغه در هشدارها، حساسیت‌های لازم را با تکیه بر احتمال‌ها^{۱۰}، تأثیرها^{۱۱} و اولویت‌دهی^{۱۲} با رتبه‌بندی منطقی خطرها برای تصمیم‌گیران تولید نماید و آنها را شدت بخشد.

برخی هشدار را احتمالی درمورد خطرهایی دانسته‌اند که می‌تواند پیامدهای ناخوشایندی برای زندگی، دارایی‌ها^{۱۳} یا محیط انسانی ایجاد نماید (شورای تحقیقات ملی^{۱۴}، ۱۹۹۶: ۲۳). در تعریفی دیگر، منظور از هشدارها آن دسته از علائم و نشانه‌هایی است که بیانگر بروز رویداد یا پدیده‌های امنیتی است. هشداردهی، اعلام و ابراز نشانه‌های بروز یک واقعه از سوی دستگاه اطلاعاتی به مراجع ذی‌ربط است. منظور از اطلاعات هشداردهنده نیز پیش‌بینی احتمال تحقق رویدادی ناخواسته در آینده است که از سطح عادی فزونی یافته یا میزان احتمال آن نسبت به گذشته افزایش چشم‌گیری خواهد یافت (شیرفمن^{۱۵}، ۱۹۹۶: ۷).

بی‌تردید باید بر این مسأله انگشت تأکید بنهیم که هشداردهی باید به‌نگام باشد و نشانه‌های بروز مخاطرات امنیتی، به‌موقع اعلام گردد تا از آسیب‌های احتمالی پیش‌رو جلوگیری نماید. تأکید دیگر مفهوم آینده‌نگری^{۱۶} و آینده‌نگاری^{۱۷} است که در ضمن معنای هشداردهی باید موردتوجه قرار گیرد که در آن نوعی «سیر زمانی» قابل استخراج است و از

1. Danger
2. Risk
3. Threat
4. Crisis
5. Imaging Risk
6. Hazard
7. Probability
8. Uncertainly

۹. مفهوم بزرگ‌نمایی مخاطره‌ای Amplification of Risk توسط کینپرسون Kinsperson مطرح شده است که از بزرگ‌نمایی هشدارها به‌عنوان آسیب نظام هشداردهی پرهیز می‌دهد. اگر تحلیل‌گران و هشداردهندگان در پیامدهای تحقق هشدار مبالغه کنند و پاسخ‌های بیش از حد لازم را در نظام تصمیم‌گیری ایجاد کنند، بزرگ‌نمایی رخ داده است.

10. Probability
11. Effects
12. Ranking
13. Property
14. National Research Council
15. Shirfman
16. Foresight
17. Futurism

انعطاف‌پذیری و خود‌مدیریتی سخن می‌گوید. ضمن اینکه با «غایت‌نگری^۱» به معنای نگرش مشاهده‌گر توأم با نگرانی‌ها به‌سوی آینده، «روشن‌بینی^۲» به معنای توانایی یک شخص در دیدن رخداد‌های اکنون یا حوادث احتمالی آینده و «پیش‌آگاهی^۳» ارتباط می‌یابد. در هر صورت، مفاهیمی نظیر «توانایی شناختی توجه به عواقب و پیامدهای تصمیم و رفتار»، «انتخاب رفتار صحیح در پرتو نگرش به اهداف بلندمدت»، «برنامه‌ریزی بر اساس توجه به آینده و تجارب پیشین»، «توجه به آینده و اتفاق‌های پیش رو» و نیز «پیش‌بینی نسبت به آینده» (خاکبازان و رفیعی هنر، ۱۳۹۶: ۶۶) از مجموع مباحث پیرامون آینده‌نگری که موجب آینده‌نگاری می‌شود، قابل استخراج است.

صورت‌بندی حزم اطلاعاتی در نظام هشداردهی

حزم یکی از حالات گستردهٔ نفس انسانی است و مراد از آن، حالتی است که بیانگر تفکری ویژه در موضوعی مهم است که از دوراندیشی برمی‌خیزد. انسان حازم کسی است که در موضوع، اندیشه و ژرف‌کاوی می‌کند ولی این اندیشه تنها محدود به خود موضوع نیست، بلکه همهٔ جوانب موضوع و پیامدهای واقعی و احتمالی آن را نیز به‌عنوان لوازم قریب و بعید آن می‌سنجد. در واقع شخص حازم، هشداردهنده‌ای برای خویش، برای دیگران یا سازمان است. از این‌رو در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی، با توجه به اهمیت موضوع هشدار اطلاعاتی می‌توان و باید از حزم اطلاعاتی سخن گفت. هشدار اطلاعاتی از مقولهٔ اطلاعات نشانه‌ای^۴ است که در دوران موسوم به جنگ سرد رواج ویژه یافت و بی‌تردید باید آن را کارکرد متمایز اطلاعات در همهٔ زمان‌ها تلقی کرد. شاید بی‌وجه نباشد اگر جنس کار اطلاعات را از جنس هشدار و هشداردهی قلمداد کنیم. یعنی اطلاعات کارش همواره هشداردهی است و اگر جز این باشد، کارایی خود را از دست داده است. کارکرد ویژهٔ هشدار اطلاعاتی، سرعت‌بخشی در فهم و تحلیل حوادثی است که شاید در حال حاضر بالقوه باشد، اما اگر کاری صورت نگیرد، بالفعل خواهد شد و جامعه و نظام را با غافل‌گیری و شکست روبه‌رو می‌سازد. در همین راستا کار ویژهٔ سازمان‌های مختلف اطلاعاتی در نظام جمهوری اسلامی ایران، طرح‌ریزی، جمع‌آوری، پردازش، بررسی و تحلیل اطلاعات درمورد مقاصد و برنامه‌هایی است که ماهیت آنها مقابلهٔ مستقیم یا غیرمستقیم با انقلاب و اسلام است. سنخ این اقدام، ماهیت آینده‌پژوهانه دارد و در نهایت به سناریونویسی اطلاعاتی منجر می‌گردد.

1. Finalization
2. Enlightenment
3. Prognosis
4. Indications intelligence

هشدار اطلاعاتی به ما اجازه می‌دهد که کار آتی رقیب را بفهمیم و متناسب با آن، برنامه‌ریزی و اقدام داشته باشیم. هشدار اطلاعاتی می‌تواند در سطوح مختلف راهبردی (مخاطب: سیاست‌گذاران در سطوح بالای ملی)، عملیاتی (مخاطب: فرماندهان عملیاتی و افسران ارشد) و تاکتیکی (مخاطب: حوزه‌های میدانی و عملیاتی) دنبال شود. شکل زیر این سطوح را به نمایش می‌گذارد:

شکل ۱. سطوح هشدار اطلاعاتی

هشدار، مسئولیتی نامحدود در نظام اطلاعاتی است و ظرفیت هر تحول و اقدامی را به خود اختصاص می‌دهد. هشدار راهبردی^۱ تعریف مشخصی ندارد و معمولاً برای آن دسته که در حوزه اطلاعات هشداردهنده فعالیت می‌کنند، به‌عنوان زود هنگام‌ترین هشدار ممکن^۲ است که امری زمان‌بر و وابسته به علائم موجود است و فرض بر این است که نظام هشدار آن را آماده می‌سازد (معاونت پژوهش و تولید علم، ۱۳۹۴: ۲۰). اطلاعات هشداردهنده^۳ در یک نگاه (همان: ۱۷) به مواردی نظیر کنش مستقیم دولت‌های متخاصم و هم‌پیمانان آنها شامل اقدام نیروهای معمول و غیرمعمول مسلح آنها، تحولات و درگیری‌ها در هر کشور که بر منافع ملی و مصالح ما اثر می‌گذارد، کنش قابل توجه نظامی بین دولت‌ها و تهدید کنش تروریستی محدود می‌شود.

اما نگاه درست و دقیق‌تر می‌تواند زاویه دید ما را تغییر دهد. در نگاه صاحب این قلم، اگرچه هشداردهی اطلاعاتی عرصه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد، اما خروجی آن در دو قالب اصلی قابل بسته‌بندی است:

الف. هشدار اطلاعات: مراد از این هشدار، مواردی است که به عرصه مدار اطلاعاتی

1. Strategic versus
2. Earliest Possible warning
3. Warning intelligence

برمی‌گردد که مرکز ثقل و نقطهٔ محوری آن نیز تحلیل^۱ است. از این رو اگر جمع‌آوری به درستی صورت نگیرد و گزارش‌دهی‌ها صورت صحیح و منطقی به خود نگیرد و هدایت و طرح‌ریزی کامل نباشد و اگر بررسی و طبقه‌بندی علمی مناسبی رخ ندهد، تحلیل نیز به خطا می‌رود. اساساً محصول تمامی تلاش‌های سرویس‌های اطلاعاتی و امنیتی، تحلیل اطلاعاتی^۲ و برآوردهای مبتنی بر آن است که نقطهٔ اتصال نظام اطلاعاتی و نظام تصمیم‌سازی و در نهایت نظام تصمیم‌گیری است. برخی هدف اصلی تأسیس و فعالیت نهادهای اطلاعاتی را، خدمت‌رسانی^۳ به تصمیم‌گیرندگان ارشد و مصرف‌کنندگان محصولات اطلاعاتی می‌دانند (لوونتال، ۱۳۸۷: ۱۵ و ۱۸) که در قالب تحلیل‌ها و گزارش‌های اطلاعاتی ارائه می‌شود و تصمیم‌گیرندگان را در خصوص گزینه‌های اقدامی پیش رو و منافع و مضار هر کدام از آنها یاری می‌رساند. اطلاعات هشداردهنده و برخاسته از تحلیل، یکی از مقوله‌های مهم این هشدار است که اگر درست، به‌موقع و کامل نباشد، نتیجهٔ نادرست نیز سرانجام آن خواهد بود.

ب. هشدار ضداطلاعات: مراد از ضداطلاعات^۴، حوزهٔ وسیعی است که ذیل عنوان کلان‌اطلاعات معنا و مفهوم می‌یابد. در نگاه درست، ضداطلاعات مباحث زیادی را در بر می‌گیرد که مهم‌ترین آنها عبارت از ضدجاسوسی^۵، ضدبراندازی^۶، ضدخراب‌کاری^۷، ضدتروریسم^۸، ضدشورش^۹ و اغتشاش^{۱۰} و ضدضداطلاعات (حفاظت) است. این موارد، همه از مقولهٔ ضداطلاعات است که هر کدام در حوزهٔ مربوط به خود، کارکردهای ویژه را نیز دارد. البته موارد دیگری را نیز می‌توان به این فهرست افزود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Analysis
2. Intelligence Analysis
3. Service
4. counterintelligence
5. counterintelligence
6. countersubversion
7. counter sabotage (CS)
8. counter terrorism
9. counterinsurgency
10. counter rebellion

شکل ۲. قالب دوگانه هشداردهی اطلاعاتی

سؤال این است که چه زمانی، در چه شرایطی، در کدام موقعیتی و در کدام مکانی، تحلیل هشداردهنده معنا و مفهوم می‌یابد. به‌عنوان مثال برای ایران اسلامی، کودتا در یکی از کشورهای منطقه نظیر ترکیه یا عراق یا...، رفراندوم استقلال کردستان در عراق، جدایی‌طلبی بلوچ‌های پاکستان از دولت مرکزی، اعلام قدس به‌عنوان پایتخت رژیم اشغالگر فلسطین و انتقال سفارت امریکا به قدس شریف، تغییر و تحولات سیاسی در کشورهای منطقه به‌ویژه عربستان و... تحلیل هشدار است یا تحلیل جاری. در وضعیت داخلی تغییر جمعیتی در مرزها و نیز در بسیاری از شهرها، تک‌فرزندی شدن اکثر خانواده‌های شیعی، بروز فساد اداری در بسیاری از اداره‌ها و میان کارمندان، تحلیل هشدار است یا تحلیل جاری. اختلال است یا آسیب یا اضطرار یا بحران یا تهدید؟ فوری است یا معمولی؟ در هر حال، کار ویژه اطلاعات هشداردهنده آن است که پیوسته از خلال گزارش ادواری یا روزانه یا...، هر تغییر و تحولی را که لازم است از عملکردهای داخلی و خارجی اطلاع دهد؛ این اطلاع باید مبتنی بر نشانه‌ها^۱ باشد که می‌تواند علامت، گواه، پیشنهاد یا مجموعه‌ای از استنتاج‌ها برای باور امری باشد. مراد از نشان دادن^۲ از حیث لغت، حالتی کمتر از اطمینان است. انتخاب این لفظ برای هشدار اطلاعاتی، شناختی واقع‌گرا از این امر است که احتمالاً

1. Indication
2. Indicate

هشدار، دارای قطعیت کمتر و مبتنی بر اطلاعاتی ناکافی است و به یک ارزیابی مردد یا دشوار اشاره دارد (معاونت پژوهش و تولید علم، ۱۳۹۴: ۱۹).

در بحث از نشانه، باید از شاخص^۱ نیز سخن گفت؛ مرحله‌ای شناخته شده یا نظری که دشمن باید و ممکن است برای آماده‌سازی اقدام‌های خصمانه خود در پیش بگیرد. در اینجا باید به تمایز میان انتظار و واقعیت یا امر قطعی با نظریه و تحول جاری اشاره کرد که افراد درگیر در فعالیت هشداردهی معمولاً می‌کوشند اطمینان حاصل کنند که این تمایز بین شاخص‌ها و نشانه‌ها لحاظ شده باشد. این در حالی است که بسیاری از غیرحرفه‌ای‌ها نمی‌توانند تمایزی دقیق بین این دو ایجاد کنند.

تحلیل هشدار از زیرمجموعه‌های بسیار مهم تحلیل برآوردی است، که با نگاهی آینده‌نگرانه از اتفاق ممکن سخن می‌گوید و مسیرهای عملی تصمیم‌گیرندگان را در پاسخ به محرک‌های بالقوه پیش‌بینی می‌کند. این کار با استفاده از تکنیک‌هایی مانند پردازش سریع داده‌ها یا تبادل فکر ساختارمند، انجام می‌شود. چالش اصلی تحلیلگر هشداردهنده، آزادشدن از قید چهارچوب‌های ذهنی و تحلیلی پذیرفته‌شده و شناسایی مفروض‌های اصلی است که دیگر اعتبار ندارند. استفاده از تکنیک‌های یادشده می‌تواند به بازتعریف چهارچوب مسأله و ایجاد تفکر خلاقانه در تحلیلگر اطلاعاتی کمک کند.

مأموریت ذاتی دستگاه‌های امنیتی - اطلاعاتی، هشداردهی آینده‌نگرانه وقایع قبل از ظهور آنها است؛ چراکه در غیر این صورت، این دستگاه‌ها صرفاً در حد وقایع‌نگاری، متوقف و نسبت به وقایع، بحران‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها ناآگاه می‌شوند. ریچارد هلمز، رئیس سابق سازمان اطلاعات مرکزی، بر همین اساس، وظیفه تحلیل‌گران اطلاعاتی را فراهم‌آوردن پیش‌آگاهی از امور دانسته است (هولت^۲، ۱۹۹۵: ۸۰). بنابراین، اگر رویکرد آینده‌پژوهانه بر این دستگاه‌ها حاکم نباشد، سیستم اطلاعاتی و به تبع آن نظام سیاسی حاکم، مرتباً با ناآرامی‌های اجتماعی^۳ و بحران‌های پیش‌بینی‌نشده‌ای روبه‌رو می‌شوند و در بهترین شرایط، صرفاً به ارائه گزارش‌های پرحاشیه در خصوص وقایع پیشین می‌پردازد. این در حالی است که مأموریت ذاتی اطلاعات، پیش‌بینی قبل از وقوع رخدادها است؛ چراکه پدیده‌های ضدامنیتی در صورت بروز، معضلات جدی را برای کشور، جامعه و نظام حاکم پدید می‌آورند. در واقع، اهمیت و ضرورت آینده‌نگری در همه حوزه‌ها و موضوعات، در شرایط کنونی اثبات شده و مورد پذیرش قرار گرفته است؛ اما در حوزه مطالعات و بررسی‌های امنیتی، این امر به دلیل پیامدهای ناگوار و حیاتی مسائل و بحران‌های ضدامنیتی، ضرورت

1. Indicate
2. Holt
3. Social unrest

دوچندان پیدا کرده است و امروزه، کارآمدی و کفایت نظام امنیتی به توانایی آن در پیش‌بینی درست و به‌موقع حوادث بستگی دارد و این امر در تحلیل‌ها و گزارش‌های آن نظام، منعکس و قابل ردیابی و ارزیابی است. در همین راستا آینده‌نگری، مهم‌ترین معیار برای ارزیابی تحلیل‌های نهادهای اطلاعاتی به شمار می‌آید.

سخن حق آن است که غافل‌گیری و آینده‌نگری، دو روی یک سکه هستند؛ به این معنی که با دقت در آینده‌شناسی پدیده‌ها و روندهای مورد مطالعه، از حجم غافل‌گیری و شکست‌های اطلاعاتی نیز کاسته می‌شود. توان تخصصی سرویس‌های اطلاعاتی در پیش‌بینی دقیق، امکان رصد و پایش، بروز تهدیدهای غافل‌گیرکننده یا فرصت‌های مثبت پیش رو را فراهم می‌سازد و سازمان‌ها و دستگاه‌های مرتبط با مسائل امنیتی نیز در مقابل چالش‌ها و خطرات محتمل، آمادگی بیشتری پیدا می‌کنند و از حجم غافل‌گیری و درنهایت شکست اطلاعاتی کاسته می‌شود و این مهم، در گرو وجود سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه است. در واقع، با طراحی سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه، کیفیت پیش‌بینی‌ها ارتقا می‌یابد و امکان بروز حوادث غافل‌گیرکننده نیز کاهش می‌یابد؛ چون در بسیاری از مواقع، نفس پیش‌بینی پدیده‌های بحرانی، به‌طور طبیعی زمینه‌های وقوع را نیز زایل می‌سازد. در نتیجه، می‌توان گفت رابطه میان این دو مقوله معکوس است. هشدارها شاخص‌هایی^۱ هستند که از بروز بحران و به‌طور مشخص‌تر، از شکل‌گیری غافل‌گیری خبر می‌دهند. شاخص‌های اطلاعاتی در این نگاه، آن دسته از علائم^۲ و نشانه‌هایی هستند که در صورت رصد و پایش^۳ مستمر آنها می‌توان از آینده حوادث و کیفیت وقوع آنها مطلع شد (گرابو، ۲۰۱۰: ۱۲).

تحلیل اطلاعاتی با طراحی نظام منسجمی از هشدارهای به‌موقع و از قبل طراحی شده، از وقوع حوادث بحرانی و ضدامنیتی پیش‌گیری می‌کند. بنابراین، کارکرد و وظیفه تحلیل اطلاعاتی و تحلیل‌گران آن است که با طراحی نظامی منسجم از شاخص‌ها که هر مجموعه‌ای از آنها حاکی از بروز یک پدیده بحرانی است، از شکل‌گیری غافل‌گیری‌ها ممانعت نمایند. بر این مبنا، می‌توان گفت هشداردهی فرایندی مهم پس از آینده‌نگری است و آینده‌نگری، شرایط پیش رو را به تصویر می‌کشد، اما هشداردهی نحوه شکل‌گیری و تکوین^۴ شرایط آتی را مشخص می‌سازد. به وسیله هشداردهی، تحلیل‌گران مکانیسم وقوع تدریجی پدیده را مشخص می‌سازند و با ایجاد پیش‌آگاهی در نزد تصمیم‌سازان، زمینه‌های

-
1. Indicators
  2. Signals
  3. Monitoring
  4. Generation

تحقق و عینیت‌یافتن تهدیدهای پیش رو را تصویر می‌کنند. بنابراین، هشداردهی ابزار و تکنیک مهم برای پیشگیری و شکست‌گزیزی است. ضمن آنکه، هشداردهی به‌واسطهٔ رصد و پایش^۱ مستمر محیط یا موضوع، تحولات و تغییرهای احتمالی پدیدهٔ مورد‌مطالعه را که قبلاً پیش‌بینی نشده بود، نیز نشان می‌دهد.

نظام هشداردهی اطلاعاتی - امنیتی آینده‌نگرانه، به زمینه‌ها و علائم^۲ حتی از نوع ضعیف^۳ آن توجه می‌کند تا در تشخیص پیشینی خطر و ارائهٔ هشدارها، درست و به‌موقع عمل کند. بدین منظور تعیین شاخص‌های عینی و قابل‌سنجش خطرات پیش رو که مورد وفاق جامعهٔ تحلیلگران اطلاعاتی در مجامع تصمیم‌گیری باشد، ضروری است. در کنار توجه به علائم ضعیف در طراحی نظام هشداردهی، توجه هم‌زمان به نیروهای پیش‌ران^۴ الزامی است؛ عوامل و زمینه‌های حتمی و تلویحی و هشدارهایی که زمینهٔ شکل‌گیری پدیده‌های غافل‌گیرکننده را در آینده نشان می‌دهند. بر اساس این نظام هشداردهی اطلاعاتی - امنیتی با نگاه آینده‌نگرانه، باید مخاطرات موجود یا محتمل علیه امنیت ملی رصد و پایش گردد و با اتخاذ رویکرد کلان برای ممانعت از غافل‌گیری‌ها، جلوگیری از شکست‌های اطلاعاتی - امنیتی و کاستن از حجم بحران‌ها، اقدام نمود. در همین راستا، باید با تمرکز بر مطالعات آینده‌شناسی^۵ و آینده‌نگری در حوزه و موضوعات مختلف امنیتی، با توجه به فضای احتمالی، رصد و تشخیص عوامل، متغیرها و فرایندهای مؤثر بر پدیدهٔ آتی مورد بررسی به‌عنوان کاری آینده‌نگارانه انجام شود و متغیرها و مکانیسم علی ناشی از آن علل حتی متغیرهای به‌ظاهر کم‌تأثیر، روندهای نوظهور و متغیرهایی که ممکن است ناگهانی بروز و ظهور یابند، مورد تحقیق قرار گیرد و تصویرها و برداشت‌هایی از انواع آینده‌های محتمل‌تر یا محتمل‌الوقوع‌تر ارائه شود که در اولویت‌های تحلیلی سازمان اطلاعاتی و امنیتی قرار گیرد. این کار با تعیین نظام علائم و نمادهای مرتبط با همدیگر امکان‌پذیر است. بدین منظور، رصد مستمر شاخص‌های عینی و خارجی و بروز و ظهور وضعیت تحقق هر علامت الزامی است. این‌گونه رصدها، نیاز به جمع‌آوری اطلاعات در قالب نظام جمع‌آوری و مبتنی بر نیازمندی‌های اطلاعاتی دارد. پس از تفسیر داده‌های جمع‌آوری‌شده در نظام معنایی هشداردهی، گزارش‌های هشداردهی با سناریو یا سناریوهای متحمل تهیه و تنظیم می‌گردد و در اختیار تصمیم‌گیران قرار می‌گیرد تا غافل‌گیری را کم و کم‌تر سازد.

1. Monitoring
2. Signal
3. Weak Signal
4. Drivers Variable
5. Future Studies

هشداردهی آینده‌نگرانه به‌عنوان یک ضرورت اطلاعاتی در نگاه بومی می‌تواند بر مبنای حزم اطلاعاتی سامان یابد و می‌توان در متون دینی سازه‌ای مناسب با مجموعه نیازهایی که هشداردهی آینده‌نگر را موجب شود، پیدا کرد. حزم اطلاعاتی را می‌توان به‌عنوان واژه‌ای برخاسته از متون و منابع دقیق دینی مطرح ساخت که بر هوشیاری و هشدار آینده‌نگر رهنمون می‌سازد و می‌تواند مبنایی برای طراحی سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه باشد. حال اگر بخواهیم تعریف عملیاتی «حزم اطلاعاتی» را به‌عنوان سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه ارائه دهیم می‌توان این تعریف را پیشنهاد داد: «مهارتی شناختی که به‌واسطه آن مبتنی بر اطلاعات سامان‌یافته و هدفمند، در یک سیر زمانی و حرکت رفت‌وبرگشتی بین گذشته، حال و آینده، به پیامدهای آینده رویدادها توجه می‌شود و در نتیجه، تحلیلگر اطلاعاتی در زمان حال، با کیاست به اتخاذ تصمیم‌سازی‌های خردمندانه و انجام پیشنهادهای آگاهانه و منطقی آنی و آتی روی می‌آورد». با این تعریف حزم اطلاعاتی در نظام هشداردهی دارای آثار و پیامدهای مهم ذیل خواهد بود:

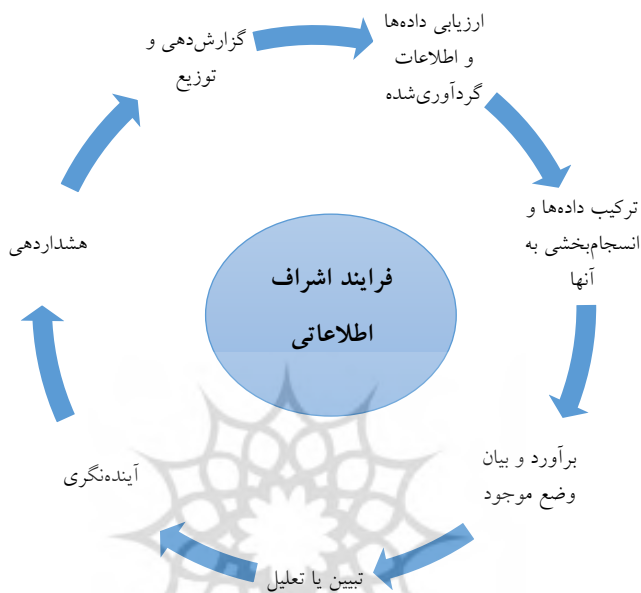
الف. حزم اطلاعاتی، عامل اشراف اطلاعاتی

اگر هدف نهایی از تحلیل اطلاعات در سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه در قالب حزم اطلاعاتی را، پیش‌آگاهی از روند آینده پدیده مورد بررسی و مطالعه بدانیم، بی‌راه نگفته‌ایم. این پیش‌آگاهی، نوعی اشراف اطلاعاتی و آینده‌نگری ایجاد می‌کند. به تعبیر امام المسلمین «اشراف اطلاعاتی، خبر از یک واقعیت است. اشراف اطلاعاتی مثل یک مانیتور بزرگ جلوی چشم انسان، همه واقعیت‌ها را روشن می‌کند». در واقع، در تحلیل اطلاعات میان داده‌های به ظاهر پراکنده، روابط ایجاد می‌شود؛ میان اطلاعات جمع‌آوری شده انسجام و ترکیب^۱ پدید می‌آید تا در نتیجه آن، معنای تلویحی اطلاعات، کشف و دانش اطلاعاتی، تولید و موقعیت اشراف اطلاعاتی^۲، حاصل گردد. مراد از اشراف اطلاعاتی، وقوف همه‌جانبه نسبت به پدیده‌ها و پدیدارهای حوزه‌های مأموریتی از جنبه‌های اطلاعاتی است. نتیجه چنین اشرافی، می‌تواند پیشگیری و علاج واقعه قبل از وقوع نیز باشد. در یک نگاه، فرایند اشراف اطلاعاتی مبتنی بر مراحل چرخه‌وار شامل: ارزیابی^۳ داده‌ها و اطلاعات گردآوری‌شده، ترکیب داده‌ها و انسجام‌بخشی^۴ به آنها، برآورد^۵ و بیان وضع موجود (توصیف جامع)، تبیین یا تعلیل^۶ بر مبنای تشریح و بیان علل و زمینه‌های شکل‌گیری پدیده مورد بررسی،

1. Fusion
2. Awareness Situation
3. Evaluation
4. Integrating
5. Assessment
6. Explanation

آینده‌نگری^۱ به معنای پیش‌بینی روند آتی پدیده، هشداردهی^۲ به معنای طراحی نظام منسجم از علائم وقوع شرایط جدید در آینده و ثبت منظم شواهد و نیز گزارش‌دهی و توزیع به معنای ارائه محصولات تحلیلی به مصرف‌کنندگان است. این مراحل می‌تواند در قالب یک فرایندنما به شرح زیر به تصویر کشیده شود:

شکل ۳. فرایندنمای اشراف اطلاعاتی

این فرایند، الزاماً نباید یا نمی‌تواند در هنگام بررسی یک موضوع تماماً طی شود و بسته به نیاز و راهنمای اطلاعاتی امنیتی، می‌تواند در مراحل اولیه هم متوقف شود. برای مثال: گاهی نیاز اطلاعاتی فقط در حد ارزیابی خبر یا شایعه است که در این شرایط، تحلیل اطلاعاتی در مرحله ارزیابی متوقف می‌شود.

بی‌تردید، پدیده‌ها و روندهای امنیتی بنا به ماهیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی‌شان از فرایند خطی پیروی نمی‌کنند و همواره احتمال و امکان تغییر در آنها وجود دارد. هشداردهی آینده‌نگرانه با پی‌گیری مستمر شرایط رویدادها، هرگونه اعوجاج و انحراف پدیده از الگوهای پیش‌بینی شده قبلی را آشکار ساخته و با شناسایی روندها، شکل‌گیری

1. Forecasting
2. Warning

الگوهای جدید در رخدادها را نیز به آگاهی تصمیم‌گیر می‌رساند. بنابراین، هشداردهی اوج توانمندی نظام اطلاعاتی - امنیتی را نشان می‌دهد و درجهٔ اشراف اطلاعاتی سازمان را ارتقا می‌بخشد. منظور از اشراف اطلاعاتی، رسیدن به مرحلهٔ تولید دانش دربارهٔ پدیده و ارائهٔ حدس‌های عالمانه دربارهٔ آیندهٔ سوژه یا پدیده و رفتارهای احتمالی آن است. اشراف اطلاعاتی یا وضعیت آگاهی، زمانی محقق می‌شود که تحلیلگر اطلاعاتی، علاوه بر آینده‌شناسی‌هایی که دربارهٔ پدیدهٔ پیش رو ارائه می‌کند، تحولات پسینی و میزان احتمال یا امکان تحقق هر کدام از حالات را روشن سازد و توان پیش‌بینی بحران‌های امنیتی را امکان‌پذیر نماید.

ب. حزم اطلاعاتی، عامل بازدارنده از غافل‌گیری

غافل‌گیری شرایطی ناگهانی و فوری است که در آن، نظام تصمیم‌گیری بدون هیچ پیش‌آگاهی و حدس هوشمندانهٔ اطلاعاتی با پدیده‌هایی مواجه می‌شود که اخذ تصمیم مدبرانه و اجرای اقدام به‌موقع و متناسب را دشوار می‌سازد و به‌تعبیری آینده‌پژوهانه، جزو شگفتی‌سازهای منفی قرار می‌گیرد که از یک‌سو، عنصر روانی تعجب و حیرت را به وجود می‌آورد و از دیگر سو بحران‌آفرینی، نتیجهٔ آن خواهد بود و درنهایت، هزینه‌ها و خسارات فراوانی را به بار می‌آورد و چه‌بسا بر عمق و عمر بحران نیز بیفزاید و آن را پیچیده‌تر سازد. برخی آن را شرایطی دانسته‌اند که در آن، نظام تصمیم‌گیری در معرض پدیده‌هایی قرار می‌گیرد که قبلاً دربارهٔ آنها پیش‌آگاهی نداشته باشد (حاجیان، ۱۳۹۰: ۱۲۱).

نمونه‌های آن در دهه‌های اخیر فراوان است. قدرت‌گرفتن ناگهانی طالبان در افغانستان، در دههٔ ۷۰، دستگیری و اعدام چائوشسکو، رئیس جمهوری وقت رومانی در دههٔ ۹۰ میلادی بلافاصله بعد از بازگشت از سفر ایران، به‌قدرت‌رسیدن تکفیری‌ها در دههٔ ۸۰ و... جزو وضعیت‌های غافل‌گیرکننده به شمار می‌آیند.

تحلیل‌گران اطلاعاتی با نگاه آینده‌نگارانه، انواع پیش‌بینی‌های محتمل و ممکن را ارائه می‌کنند و انواع حالات یا وضعیت‌های ممکن را در نظر می‌گیرند و با تعیین اولویت و تعریف سناریوهای مختلف، از دامنهٔ غافل‌گیری‌ها می‌کاهند. خروجی فعالیت و تحلیل اطلاعاتی چهار نوع اطلاعات متفاوت: اطلاعات پایه^۱، اطلاعات جاری^۲، اطلاعات تخمینی^۳ (یا پیش‌بینی) و اطلاعات هشداردهنده^۴ است که شکل زیر از آن حکایت می‌کند:

1. Basic
2. Current Intelligence
3. Estimative
4. Warning

شکل ۴. خروجی فعالیت و تحلیل اطلاعاتی

در همین راستا، پیش‌گیری از غافل‌گیری مهم است. پیش‌گیری به معنای جلوگیری کردن، مانع‌شدن، جلوگیری را بستن (معین، ۱۳۷۵) و نیز اقدام‌های احتیاطی برای جلوگیری کردن از رخداد‌های ناخواسته (مشیری، ۱۳۶۴) است و از آن مفهوم پیش‌دستی کردن، پیش‌گرفتن و جلوگیری رفتن و نیز آگاه‌سازی و هشداردهی به دست می‌آید. بدین ترتیب، مفهوم پیش‌گیری از غافل‌گیری، جلوگیری و مانع‌شدن از آماده‌نبودن در برابر پدیده‌های مخاطره‌آمیز امنیتی است که با کار دقیق اطلاعاتی حاصل می‌گردد. در هشداردهی، به‌منظور پیش‌گیری از غافل‌گیری، نوعی پیش‌بینی صورت می‌گیرد که در یک نگاه «به مفهوم شناخت پیشینی قطعی یا نسبتاً قطعی درمورد وقایع آتی در جهان پدیده‌های اجتماعی» است که موضوع مطالعه و کنش سازمان‌های اطلاعاتی است (هولت، ۱۹۹۵: ۸۵). بی‌تردید هرچه این پیش‌بینی، عالمانه‌تر و مبتنی بر داده‌های عینی و دقیق باشد، نتیجه‌بخش‌تر نیز خواهد بود.

این نکته را نیز باید بیفزاییم که میزان دقت پیش‌بینی‌های انجام‌شده در بررسی و تحلیل اطلاعاتی، بستگی به شاخص سنجش اعتباربخش بررسی‌ها و تحلیل‌ها در سازمان اطلاعاتی دارد. این شاخص همان نسبت تحقق‌یافتن یا تحقق‌نیافتن وقایع پیش‌بینی‌شده توسط تحلیل‌گران و عناصر بخش بررسی است که معیار ارزیابی صحت محصول فعالیت‌های تحلیل و بررسی نیز محسوب می‌شود. بدین ترتیب، بحث در خصوص دقت در پیش‌بینی و هشدارها در بررسی اطلاعاتی، با عوامل مؤثر در آینده و مباحث آینده‌نگاری ارتباط وثیقی می‌یابد.

ج. حزم اطلاعاتی، مانع شکست اطلاعاتی

حزم اطلاعاتی به‌عنوان سامانه‌ای هشدارده و آینده‌نگر، مانع از شکست اطلاعاتی نیز خواهد بود. شکست‌های اطلاعاتی همواره بیش از موفقیت‌های اطلاعاتی موردتوجه

تحلیلگران قرار گرفته و چرایی آن نیز به کاهش این شکست‌ها و در واقع درس‌آموزی برمی‌گردد. شکست‌های اطلاعاتی یکی از دغدغه‌های پراهمیت در مراکز تحقیقاتی حوزه‌های اطلاعاتی و امنیتی است. معمولاً شکست اطلاعاتی نشان از عدم موفقیت در جلوگیری غافل‌گیری و مراقبت از آن است. نمی‌توان ادعا کرد که جلوگیری کامل از شکست‌های اطلاعاتی امکان دارد. این ادعا بدون دلیل و غیرعلمی است و با واقعیت جاری در گذشته و حال مطابقت ندارد.

در یک تعریف، شکست اطلاعاتی نوعی مفهوم تحلیلی و سازمانی به‌معنی عدم پیش‌بینی و تا حدودی پیش‌بینی نادرست دربارهٔ وزن، جهت و شدت پدیده‌ها، وقایع و روندهای مخاطره‌آمیز در آینده است (کلارک^۱، ۲۰۰۴: ۲۰۲). بر این اساس، ناکامی اطلاعاتی زمانی رخ می‌دهد که تحلیلگران از روند واقعیت‌ها غافل باشند و نتیجهٔ این غفلت‌ها، تحمل هزینه‌هایی برای مصالح و منافع ملی، ارزش‌ها و دارایی‌های بنیادین نظام سیاسی یا اجتماع ملی است. بنابراین، شکست‌های اطلاعاتی محصول غافل‌گیری اطلاعاتی هستند و این دو وضعیت، از ضعف‌های بنیادی تحلیل‌های اطلاعاتی به شمار می‌آید (سیسک^۲، ۲۰۰۷: ۵).

در واقع از یک‌سو شکست اطلاعاتی، ناتوانی در پیشبرد یک یا چند قسمت از یک عملیات مهم نظیر جمع‌آوری، تحلیل، برآورد و... است. از سوی دیگر نبود درک صحیح و آگاهی لازم رهبران و تصمیم‌گیران یک کشور از وضعیت، برای اتخاذ تصمیم مناسب در زمینه‌های مهم موجب شکست اطلاعاتی می‌شود که دلیل آن نیز اطلاعات نادرست یا نبود تفسیر درست می‌تواند باشد.

اضافه کنیم که شکست اطلاعاتی در دو مقطع پیش می‌آید: هم در جریان عملیات و هم در نتیجهٔ عملیات و پاسخ به اطلاعات؛ اگر سازمان اطلاعاتی بتواند شکست‌های اطلاعاتی خود را کم و کمتر سازد، اعتماد به آن سازمان نیز بیش و بیش‌تر خواهد شد.

مدل مفهومی سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه مبتنی بر حزم اطلاعاتی

در بررسی حزم به‌عنوان واژه‌ای برخاسته از روایات، باید مؤلفه‌های آن را که با مقولهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه ارتباط نزدیکی دارد، شناسایی کرد و مبتنی بر آن، حزم را مطرح ساخت. این مؤلفه‌ها در یک نگاه استنباطی اجتهادی از روایات حضرات معصومان علیهم‌السلام به شرح زیر قابل ارائه است:

برخی محققان با اتخاذ از روایات برای آن، پنج مؤلفه برشمرده‌اند: مشورت پیش از

1. Clarck
2. Sisc

عمل و پیروی از صاحب‌نظران، صبر و انتظار فرصت و اقدام هنگام فرصت، توجه به عاقبت پیش از عمل، حراست خود از آسیب دیگران به‌وسیلهٔ بدگمانی و نیز غافل‌نشدن از تلاش برای چاره‌اندیشی برای حوادث (پسندیده، ۱۳۸۸: ۱۰۶). برخی دیگر نیز حزم را دارای سه مؤلفهٔ کلان می‌دانند: کیاست، سیر زمانی و اقدام آگاهانه (خاکبازان و رفیعی هنر، ۱۳۹۶: ۶۸) و در ذیل هر کدام مقوله‌هایی ارائه شده است.

در یک نگاه استنباطی با اتخاذ از تجزیه و تحلیل روایات فراوان پیرامون این موضوع در منابع مورد نظر روایی، حزم اطلاعاتی دارای مؤلفه‌های کلان پنج‌گانه است: احتیاط و ظن‌ورزی خردمندانه، کیاست و زیرکی مدبرانه، فرصت‌جویی آگاهانه، تصمیم و بررسی شناختمند هوشیارانه، مشورت‌طلبی و مشورت‌پذیری فعالانه. با عنایت به مباحث پیشین، اکنون می‌توان مدل مفهومی سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه مبتنی بر حزم اطلاعاتی را به شرح زیر ارائه داد:

شکل ۵. فرایند سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه مبتنی بر حزم اطلاعاتی

مؤلفهٔ کلان یکم: احتیاط و ظن‌ورزی خردمندانه

این مؤلفه شامل مقوله‌های زیر است: احتیاط، مهارگری و خودکنترلی، نظارت و محاسبه‌گری، ظن‌ورزی یا بدبینی آگاهانه، درنگ در فکر و تصمیم و عدم رفتار بر اساس تردید و احتیاط در عمل.

شکل ۶. مقوله‌های مؤلفه کلان احتیاط و ظن‌ورزی خردمندانه

احتیاط

در آموزه‌های اسلامی، جنبه احتیاط در حزم بسیار مورد تأکید و توجه قرار گرفته است. حتی الزام شخص به مشورت و بهره‌گیری از تجربیات پیشین خود و دیگران، در راستای سوءظن به عمل خود داشتن و احتیاط ورزیدن است. در حزم، انسان کارش را محکم می‌گیرد و به چیزی مورد اعتماد تکیه می‌کند و بی‌گدار عملی را انجام نمی‌دهد. صاحب لسان‌العرب می‌نویسد: الحزم: ضبط الانسان أمره و الأخذ فيه بالتقه (ابن منظور، ۱۴۰۸، ج ۱۲: ۱۳۱). در این کاربرد، در معنای حزم، احتیاط کردن نیز نهفته است و همین امر است که آدمی را به نقشه‌کشی، برنامه‌ریزی و آینده‌سازی ترغیب می‌کند و از سوی دیگر، احتیاط بیشتر در زمان حال تا در آینده معنی دارد؛ یعنی فرد احتیاط‌کننده صبر، آرامش، توقف و درنگ می‌کند بدون اینکه نقشه‌ای بکشد و آینده‌ای را ترسیم سازد، بلکه اهل صبر و استقامت است تا زمان مناسب عمل برسد و آنگاه اقدام نماید. در روایات دوران‌دیشی، در کارها پشت خود را به سختی محکم کردن و به شدت احتیاط نمودن قلمداد شده است: الحزم شدة الاستظهار (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۶۷).

مسأله احتیاط در حزم، نکته‌ای کلیدی است و نباید هیچ عملی دور از احتیاط باشد و باید از رفتارهای خطرآفرین بی‌باکانه و بدون حزم پرهیز شود. اساساً در بیان امام صادق علیه‌السلام حزم چراغدان گمانه‌زنی است: «الحزم مشکاه الظن» (ابن شعبه، ۱۴۲۳ق: ۳۵۶). مولا علی علیه‌السلام نیز آفت شجاعت را از بین بردن حزم می‌شمارد: آفة الشجاع اضعه الحزم (تمیمی، ۱۳۶۰: ۱۶۸۹). پس ضایع کردن حزم، آفت شجاعت است. انسان شجاع و دلیر نباید دوران‌دیشی را ضایع کند و در نظر نگیرد. شجاعت امری پسندیده و فضیلتی عالی است؛ ولی اگر به‌گونه‌ای باشد که شخص شجاع، احتیاط، حزم و دوران‌دیشی نورزد، این نوع شجاعت، بیماری محسوب می‌شود و نمی‌تواند مثبت و فضیلتی پسندیده

باشد. از این‌رو، امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) شجاعت بدون حزم، احتیاط و دوراندیشی را عین بی‌باکی منفی می‌دانند که رفتاری مثبت و ارزشی تلقی می‌شود: من اخذ بالحزم استظهر، من اضاع الحزم تهور (حرانی، ۱۴۲۳: ۳۵۶، تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۹۸ و ۱۶۹۹). بر اساس این روایت، کسی که حزم پیشه کند پیروز و موفق است و کسی که حزم را تباه سازد، بی‌باکی ورزیده و شجاعت نداشته است. حتی امام (علیه‌السلام) از هلاک چنین کسی سخن گفته‌اند: من خالف الحزم هلك (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۹۷). البته شایان ذکر است که در احتیاط‌کاری نباید مسیر افراط پیموده شود که در این صورت، وادی جبن و ترس نتیجه آن است. بر این اساس حزم بر مدار اعتدال تعریف می‌شود که افراط و تفریط در آن ناپسند است و هم تهور، نادرست است، هم جبن و بزدلی. امام حسن عسکری (علیه‌السلام) می‌فرماید: ان للحزم مقدارا، فان زاد علیه فهو جبن (ابن شعبه، ۱۴۲۳ ق: ۱۵۰). طبق این روایت، برای حزم اندازه‌ای است که نباید از آن افزایش یابد؛ چراکه زیاده‌روی در آن بزدلی و جبونی است.

اهل حزم، اهل احتیاط و مخفی‌کاری هستند و این ویژگی در امور اطلاعاتی و کارکنان آن، بسیار شاخص است؛ چراکه آشکارشدن امور اطلاعاتی، خلاف اصول امنیتی است. با نگاهی استنباطی، این روایت از مولا علی (علیه‌السلام) تأکیدی بر این مطلب است: من اظهر عزمه بطل حزمه (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۷۰۰) و طبق این روایت شریف، کسی که تصمیم خود را آشکار سازد، دوراندیشی او از بین می‌رود.

بر همین اساس در روایت، میان حزم و احتیاط ارتباط تنگاتنگی برقرار شده و حقیقت حزم را همان احتیاط تعریف می‌کنند. در روایت آمده است: أصل الحزم الوقوف عند الشبهه؛ اصل حزم توقف کردن در شبهات است (ابن شعبه، ۱۴۲۳: ۲۱۴). مولا علی (علیه‌السلام) نیز توقف در موارد شبهه‌ناک و احتیاط را از نمودهای حزم دانسته‌اند: من الحزم الوقوف عند الشبهه (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۷۰۶).

مهارگری و خودکنترلی

حزم با مهارگری و خودکنترلی در قلمرهای رفتاری و هیجانی رابطه وثیق دارد که برخی از آن تحت‌عنوان خودمهارگری (رفیعی هنر، ۱۳۹۰) نام برده‌اند که مراد از آن، توانایی مقاومت در برابر خواسته‌های آنی به‌منظور رسیدن به اهداف بلندمدت‌تر در حوزه‌های کنش‌وری رفتار، هیجان، فکر و تکانه است.

در روایات، خویش‌داری در برابر مشکلات، مصائب و خواسته‌ها، هیجان‌ها، افکار منفی و تکانه‌های نادرست به انسان حازم نسبت داده شده است. برای نمونه امام علی (علیه‌السلام) علاوه بر اینکه صبر را رفتار ویژه فرد حازم می‌دانند: «علیکم بالصبر فیه يأخذ

الحازم» (خصائص الأئمه، ۱۴۰۶ ق: ۱۱۱)، جهاد نفس و اصلاح آن و نیز بازداشتن خویش از هواهای نفس و لذات نادرست و در واقع مالکیت آن را در تعریف حازم آورده‌اند: «إن الحازم من شغل لجهاد نفسه و أصلحها و حبسها عن أهويتها لذاتها فملكها» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۲۳۵).

در نگاه مولا علی (علیه‌السلام) فرد حازم حتی نفس خویش را در اجتناب از تبذیر و پرهیز از اسراف مهار می‌کند: «الحازم من تجنب التبذیر و عاف السرف» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۴۸). طبق این روایت، حازم از منابع و سرمایه‌ها به‌طور شایسته استفاده می‌کند و اهل زیاده‌روی نیست و تنها به سرمایه کنونی خویش نمی‌اندیشد.

در برخی روایات مولا علی (علیه‌السلام)، عدم وابستگی به امور دنیا و رهایی از رنگ تعلق را از مواردی برشمرده‌اند که شامل حال حازم‌ترین مردم می‌شود: «أحزم الناس من استهان بأمر دنياه» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۱۹۸) و به‌نوعی که حازم را دنیا نمی‌فریبد و او را از آخرت غافل نمی‌سازد: «الحازم من لم يشغله غرور دنياه عن العمل لأخراه» (لیثی، ۱۳۷۶: ۵۹).

پیامبر اعظم خاتم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیز حازم‌ترین مردم را کسی می‌داند که کاظم‌ترین افراد بر غیظ‌ها باشند و کنترل بیش‌تری بر تکانه‌های پرخاشگری داشته باشد: «أحزم الناس أکظمهم للغظ» (صدوق، ۱۴۱۳ ق: ۳۹۶). همچنان که امام صادق (علیه‌السلام) خودکنترلی در مقابل تکانه‌های خشم و غضب را اقدامی حازمانه شمرده‌اند: «کظم الغیظ عن العدو فی دولاتهم تقیه حزم لمن أخذ به» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۱۰۹). خودمهارگری و خودکنترلی با نگرش حازمانه او را در ابعاد فردی قوی می‌کند و بروز رفتارهای سازمانی و اجتماعی او نیز صورت مناسب را به خود می‌گیرد.

– نظارت و محاسبه‌گری

فرد حازم بر رفتار، گفتار، افکار، هیجان‌ها و احساسات خویش نظارت ویژه دارد و به محاسبه دائمی نفس خویش اشتغال می‌ورزد، همچنان که مولا علی (علیه‌السلام) آن را از برنامه‌های فرد حازم می‌شمارند، به‌گونه‌ای که کشیک نفس خویش را می‌کشد و آن را تحت مالکیت خویش در می‌آورد و در مبارزه‌ای جهادگرانه آن را مهار می‌سازد: «الحازم من قید نفسه بالمحاسبه و ملکها بالمغالبه و قتلها بالمجاهده» (لیثی، ۱۳۷۶: ۱۵۵).

نظارت و محاسبه‌گری اگرچه ظاهراً جنبه فردی دارد، اما نتایج آن در ابعاد سازمانی و اجتماعی بروز خارجی می‌یابد.

– ظن‌ورزی یا بدبینی آگاهانه

سوءظن معقول یا بدبینی آگاهانه یکی از مقوله‌های اقدام آگاهانه است. اساساً اطمینان

مطلق به همه افراد در هر لحظه، چندان درست نیست. این نوع اطمینان چشم‌بسته به دیگران، موجب غفلت از بداندیشی‌های احتمالی دیگران می‌شود و گاهی زیان‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال می‌آورد. فرد حازم با بدگمانی معقول مسائل را با دقت تمام بررسی می‌کند و تصمیم‌گیری و اقدام آگاهانه‌اش بر اساس نتایج آن خواهد بود. امام صادق (علیه‌السلام) حزم را گمان‌بدردن به دیگران دانسته‌اند: «الحزم مساءة الظن» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱: ۲۶) و بی‌تردید مراد از گمان‌بدردن به دیگران، گمان بد معقول است که از دقت‌نظر و کاوش فراوان ناشی می‌شود. طبق این روایت شریف، فرد حازم با بدگمانی به مسائل می‌نگرد و با سنجش جوانب و برآیند عمل، دست به اقدام آگاهانه می‌زند. اطمینان مطلق به دیگران به‌ویژه وقتی زمانه در وجوه منفی غالب اکثری به خود گرفته باشد، هرگز زیبنده نیست و در روایات شریف از آن نهی گردیده است. هم‌از این رو پیامبر اعظم خاتم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اعتماد و اطمینان بدون آگاهی ناشی از تحقیق و تفحص را ضدحزم شمرده‌اند: «الطمأنینه قبل الخبره ضد الحزم» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق: ۹۰). بر این اساس، هر اقدامی باید با آمودن پیشین و حصول خبرویت همراه باشد، تا اقدام آدمی آگاهانه و مطابق با حزم صورت پذیرد.

ویژگی کیاست شخص، اجازه نمی‌دهد به‌سادگی تن به عملی بدهد مگر آنکه همه احتمال‌ها را تصور کرده و بازتاب‌ها و برآیند عمل را بسنجد. پس نوعی بدگمانی مثبت در شخص اهل حزم پدید می‌آید و به‌سادگی تن به عمل نمی‌دهد و تنها به حسن‌ظن بسنده نمی‌کند؛ بلکه با چراغ گمان به مسائل می‌نگرد و تنها به حسن‌ظن واگذار نمی‌کند، بلکه با سنجش همه احتمال‌ها و با احتیاط کامل وارد عمل می‌شود. امام صادق (علیه‌السلام) حزم را چراغدان گمان می‌دانند: الحزم مشکاه الظن؛ نتیجه بدگمانی همان احتیاط خواهد بود که اجازه نمی‌دهد بدون سنجش جوانب و احتمال‌ها وارد عمل شود. کسی که اهل حزم است کمتر اهل خطرکردن‌های غیرضروری است و به هرکس و هرچیزی اعتماد نمی‌کند؛ بلکه اعتماد او بر اساس دلیل یقینی است. در همین راستا امام علی (علیه‌السلام) بی‌اعتمادی در حازم را به‌عنوان یک عنصر مطرح می‌کند و اعتماد بی‌جا پیش از آزمون را خلاف حزم دانسته‌اند: الطمأنینه قبل الخبره خلاف الحزم (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۵۱۴).

در فرهنگ‌های فارسی (برای نمونه، فرهنگ ابجدی، ص ۳۱۳) حازم، مردی دانسته شده که در کارهای خود هوشیار و دوراندیش باشد؛ ولی در واقع حازم، کسی است که با توجه به سوءظنی که نسبت به احتمال‌ها در مقام عمل دارد با دوراندیشی، احتیاط می‌کند تا آینده خود را هم ایمن سازد؛ پس حازم، شخصی است که همواره ناظر به آینده است و در حال نیز احتیاط را ترک نمی‌کند. تعبیر دوراندیشی نتیجه و یکی از اوصاف ویژه حزم

است. کسی که احتیاط می‌کند آینده خود را هم ایمن کند. یعنی حازم و دوراندیش در اکنون، آینده را می‌سازد، حتی می‌تواند به معنی کسی باشد که از اکنون، آینده را می‌سازد. فرد حازم با غنیمت‌شمردن فرصت‌ها و درر بودن امکان‌ها، خود را می‌سازد. فرد حازم فرصت‌ها را غنیمت می‌شمرد و امکان‌های خود را می‌سازد. بر این اساس در روایات نیز تأکید شده است که اهل حزم، اهل صبر و تأمل هستند. در این رابطه، امام علی (علیه‌السلام) حازم‌ترین مردم را کسی می‌دانند که صبر و تأمل در عاقبت کارها را شیوه و تن‌پوش خود قرار دهد: احزم الناس من كان الصبر و النظر في العواقب شعاره و دثاره (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۸۵). بر اساس این روایت، دوراندیش‌ترین مردم کسی است که بردباری و عاقبت‌نگری در کارها، ملازم او باشد؛ تو گویی جامه زبرین و روین او است.

- درنگ در فکر و تصمیم

عجله به معنای انجام کاری پیش از فراهم‌شدن مقدمات و شتاب‌زدگی، توان خنثی‌سازی انرژی انگیزشی حزم را دارد. فرد عجول در حوزه‌های گوناگون رفتاری و هیجانی، شتابزده است و تحمل رسیدن به مقصد از راه صحیح را ندارد (رفیعی هنر، ۱۳۹۳: ۱۳۵ - ۱۳۶).

امام حسن (علیه‌السلام) حزم را درنگ در تصمیم و پرهیز از شتاب‌زدگی که لازمه درایت و تیزهوشی انسان حازم است «قِيلَ فَمَا الْحَزْمُ قَالَ طَوْلُ الْأَنَاةِ وَ الرَّفْقُ بِالْوَلَاةِ وَ الْاِحْتِرَاسُ مِنْ جَمِيعِ النَّاسِ» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق: ۲۲۶). پرسیدند حزم چیست؟ فرمود: درنگ طولانی و ملایمت با والیان و دوری‌گزیدن از مردم.

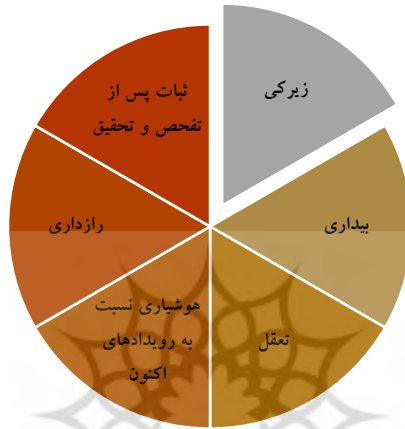
- عدم رفتار بر اساس تردید و احتیاط در عمل

در لسان العرب آمده که حزم یعنی انسان کارش را محکم بگیرد و به چیزی مورداعتماد تکیه کند: «الْحَزْمُ: ضَبْطُ الْإِنْسَانِ أَمْرَهُ وَ الْأَخْذُ فِيهِ بِالثَّقَّةِ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ۱۳۱). فرد حازم در زمان حال احتیاط و صبر، آرامش و درنگ خردمندانه دارد. گاهی انسان در تشخیص دقیق پیامدهای یک رفتار ناتوان است و این ناتوانی یا به سبب ضعف و ناکارآمدی تشخیص انسان یا پیچیدگی ماهیت آن رفتار خاص است. در این شرایط، آدمی از روی کیاست و حزم، در انجام رفتار احتیاط پیشه می‌سازد. پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، اساس و حقیقت حزم را توقف در چنین موقعیت‌هایی دانسته‌اند: «أَصْلُ الْحَزْمِ الْوُقُوفُ عِنْدَ الشُّبْهَةِ» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق: ۲۱۴). در جای دیگری نیز ثبات را حزم شمرده‌اند: «التَّثَبُّتُ حَزْمٌ» (همان: ۲۰۲).

مؤلفه کلان دوم: کیاست و زیرکی مدبرانه

مهارت توجه به پیامدهای آینده رویدادها متأثر از کیاست انسان است که پیش از هر کاری، همه ابعاد و موقعیت‌های پیش رو را می‌سنجد و سپس آن را انجام می‌دهد. معنای عام شناختی کیاست از معنای لغوی یقین، تفکر و معنای اصطلاحی مهارت شناختی توجه به پیامدهای آینده رویدادها از مفهوم حزن گرفته شده است. این مؤلفه مشتمل بر مقوله‌های زیر است: زیرکی، بیداری، تعقل، هوشیاری نسبت به رویدادهای اکنون، رازداری و ثبات بعد از تحقیق و تفحص.

شکل ۷. مقوله‌های مؤلفه کلان کیاست و زیرکی مدبرانه

- زیرکی

رأی و نظری که حازم به کار می‌اندازد، به‌گونه‌ای است که او را زیرک نشان می‌دهد. حضرت امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) حزم را همان کیاست و زیرکی دانسته و می‌فرماید: الحزم کیاسته (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۱: ۳۳۹، حدیث ۸). در حقیقت فرد حازم با زیرکی، همه جوانب عمل را می‌سنجد و نکات و لطایف آن را مدنظر قرار می‌دهد. همین زیرکی است که مفهوم حزم را شکل دیگری می‌بخشد و اهمیت آن را دوچندان می‌سازد.

- بیداری

امام علی (علیه‌السلام) هوشیاری را ویژگی شخص حازم می‌شمارد: «الحازم یقظان» (لیثی، ۱۳۷۶: ۳۷)؛ که لازمه هوشیاری، زیرکی و داشتن عقل سلیم است (خداپرستی، ۱۳۷۶).

- تعقل

عقل سلیم به تفقه و جمع‌آوری داده‌ها در زمینه موردنظر می‌پردازد و رو به تعقل، آگاهی و شناخت می‌آورد. در روایتی از امام زین العابدین حضرت سجاد (علیه‌السلام) آمده است: «یستدعی العاقل الحازم الدواء لدفع الآفات و اجتلاب السلامة» (صدوق، ۱۴۰۳ ق: ۲۹۰). طبق این روایت، آدمی به‌مدد اندیشه خویش، توان تسلط بر مشکلات گوناگون را دارد. به بیان دیگر، فرد عاقل حازم، در هنگام رویارویی با مشکلات، به تحلیل و بررسی خردمندانه آنها می‌پردازد و برای فائق آمدن بر آنها برنامه‌ریزی می‌نماید. در این بیان، حازم فرد عاقلی است که هنگام بروز مشکل، با تدبیر و درایت به دنبال برطرف کردن آن است.

- هوشیاری نسبت به رویدادهای اکنون

ناآگاهی و فقدان شناخت نسبت به رویدادهای زمان حال، قدرت تحلیل و پیش‌بینی آینده، پیامدهای آن و نیز توان پیشگیری از آسیب‌های احتمالی را می‌کاهد و فرد در مواجهه با پیامدهای ناگوار احتمالی، امکان جهت‌دهی مناسب رفتار بر اساس و اهداف آینده را نخواهد داشت. حازم با خردورزی به رصد رویدادهای اکنون می‌پردازد و با توجه به فراسوی آینده خویش، اقدام‌های اثربخش را می‌سنجد و برمی‌گزیند. امیر مؤمنان (علیه‌السلام) همین هوشیاری نسبت به رویدادهای زمان را ویژه حازم دانسته‌اند: «الحازم من داری زمانه» (لیثی، ۱۳۷۶: ۲۷).

- رازداری

فرد حازم نگاهش عمیق و به دور از سطحی‌نگری است و این امر را در ارتباط‌های اجتماعی و سازمانی رعایت می‌کند. او اهل افشای اسرار نیست. افشای اسرار دو وجه دارد: سرخویشتن اعم از فردی و سازمانی و ملی و سر دیگران. در این صورت، فرد حازم اسرار خود را به راحتی در اختیار دیگران قرار نمی‌دهد؛ زیرا آشکارکردن برخی مسائل موجب می‌شود نتواند عمل خود را به درستی انجام دهد و شاید با مخالفت‌های بیرونی مواجه شده و از رسیدن به مقصود باز ایستد (خاکبازان و رفیعی هنر، ۱۳۹۶: ۷۲). فرد حازم اسرار دیگران را نیز بازگو نمی‌کند و نزد اغیار برملا نمی‌سازد؛ چراکه با نگاه به پیامدهایش آن را واجد مصلحت نمی‌یابد. مولا علی (علیه‌السلام) در بیان نورانی خویش تأکید فرموده‌اند که ابراز رأی و اندیشه باید با رعایت حفظ اسرار باشد: «الرأی بتحصین الأسرار» (نهج البلاغه، ۱۴۱۴ ق: ۴۷۷) و از سوی دیگر اظهارنظر اندک به دیگران را حازمانه‌تر شمرده‌اند: «قله الاسترسال إلى الناس أحزم» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۹۹).

– ثبات پس از تفحص

در آیات شریف قرآنی هنگامی که در مسأله‌ای، ظن وجود دارد و اطمینانی به گزارش نیست، از تفحص قبل از عمل سخن به میان آمده و از مؤمنان خواسته شده است که پیش از انجام هر عملی، تحقیق کنند و بی‌گدار به آب نزنند: ان جاءکم فاسق بنبأ فتبینوا (حجرات، آیه ۶). تبیین و تمییز خبر درست از نادرست با حزم همراهی عجیبی دارد. در برخی قرائات به‌جای فتبینوا، عبارت شریف فتثبتوا آمده است که معنای حزم در آن بیشتر مشهود است. تثبت به‌معنای تفحص جهت ثبوت چیزی و سپس ثبات قدم و عمل داشتن است که در آیات و روایات در هنگام عمل بر آن تأکید شده است. این تفحص و تثبت‌جویی همان معنای دیگر احتیاط در هنگام عمل است (بقره، آیه ۲۵۶؛ نساء، آیه ۶۶). در روایات نیز تثبت به‌معنای ثبات قدم است که برخاسته از تحقیق و علم و قطع است و از آن به‌عنوان حزم نام برده شده است. به تعبیر روایت حزم، ثابت‌ماندن است: التثبت حزم (ابن شعبه، ۱۴۲۳: ۲۰۲).

مؤلفه کلان سوم: مشورت‌طلبی و مشورت‌پذیری فعالانه

این مؤلفه شامل سه مقوله است: مشورت با صاحب‌نظران، مشورت‌پذیری از صاحب‌نظران و انتخاب آگاهانه کارشناس.

شکل ۸. مقوله‌های مؤلفه کلان مشورت‌طلبی و مشورت‌پذیری فعالانه

– مشورت با صاحب‌نظران

در احادیث مربوط به حزم، به مشاوره نیز تأکید شده است. تأکید بر مشورت از آن‌رو است که عقل انسانی هرچند در حد کمال باشد، خردورز به‌حکم عقل از عقول دیگران نیز بهره‌مند شود و درصد خطا را کاهش دهد؛ چراکه هرکسی تجربیاتی دارد که دیگری ندارد

و بهره‌مندی از عقول و دانش و تجربیات دیگری می‌تواند موجب کاهش احتمال خطاها و اشتباهات شود و پیامدهای منفی عمل را به‌شدت کاهش داده و حتی انگیزه در انجام کاری را در شخص تقویت کند. در این میان بهره‌مندی از عقول دیگران، مشورت با آنان و نیز تجربیات پیشین خود و دیگران در تحقق مفهوم اندیشه‌ورزی فرد اهل حزم کمک می‌کند. در روایات شریف در بحث از عناصر حزم، به مشورت، بهره‌گیری از تجربیات خود و دیگران نیز توجه داده می‌شود. به‌عنوان نمونه، امام علی (علیه‌السلام) حزم را مشورت و رایزنی با صاحبان خرد دانسته: الحزم... مشاوره ذوی العقول (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۷۷) و بر نقش تجربه و مشورت در تحقق حزم تأکید دارند. امام تجربه را موجب افزایش دوران‌دیشی دانسته‌اند: من یحرب یزدد حزمأ (همان: حدیث ۷۹۸۶). بر این اساس، هر کس که تجربه کند، دوران‌دیش‌تر می‌شود. ایشان بهترین کسان برای مشورت را، خردمندان، عالمان و دارندگان تجربه و دوران‌دیشان دانسته‌اند: خیر من شاورت ذوو النهی و العلم، و اولوا التجارب و الحزم (همان: حدیث ۴۹۹۰). مشورت موجب اکتساب شناخت بهتر نسبت به موضوع موردنظر و برگزیدن گزینه مناسب است؛ چراکه با این کار، آگاهی و شناخت او نسبت به جوانب امر و پیامدهای یک انتخاب یا رفتار، بالا می‌رود و موجب جهت‌دهی مناسب فعالیت‌ها و گام برداشتن در مسیر صحیح می‌شود. فردی از پیامبر درباره ماهیت حزم پرسید. حضرت به مسأله مشورت با اهل رأی و صاحب‌نظران توجه دادند: «الحزم مشاوره ذوی الرأی» (برقی، ۱۳۷۱: ۶۰۰؛ طبرسی، ۱۳۷۰: ۳۱۹). مشورت ریشه در شناخت و هوشیاری دارد.

– مشورت‌پذیری از صاحب‌نظران

حزم آدمی اقتضا دارد اگر از صاحب‌نظری مشورت گرفت از نظرات او پیروی نماید، به‌نوعی که از پیامدهای منفی آن ایمن باشد و منافع کافی در آینده به دست آورد. هم‌اکنون، پیامبر بر مشورت‌پذیری تأکید فرموده‌اند: «الحزم تشاور امرأ ذا رأی ثم تطیعه» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق: ۴۶).

امام در جای دیگری این نکته مهم را متذکر شده‌اند: الظفر بالحزم و الحزم بالتجارب (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۴۲). در این روایت، پیروزی و موفقیت به دوران‌دیشی، و این امر به داشتن تجربه‌ها منوط شده است. در واقع اهل حزم، تجربه‌پذیر هستند. امام علی (علیه‌السلام) در همین راستا حازم را کسی می‌داند که تجربه‌ها او را پخته سازد و سختی‌ها او را بپیراید: الحازم من حنکته التجارب و هذبته النوائب (همان: حدیث ۳۵۶۸). امام علی (علیه‌السلام) انسان حازم را کسی می‌داند که در گرفتاری‌ها دچار ترس نمی‌شود: لایدھش عند البلاء الحازم (همان: حدیث ۱۲۶۳). پس اینان از سرگردانی دور هستند.

ریشه این رهایی از تحیر نیز به دو چیز برمی‌گردد:

اول: مشورت‌پذیری آگاهانه آنان و بهره‌مندی از رأی و دیدگاه دیگران. به تعبیر امام علی (علیه‌السلام) انسان حازم، هرگز از نظر و اندیشه استوار و برتر بی‌نیاز نیست: لا یستغنی الحازم ابدا عن رأی سدید راجح (همان: حدیث ۱۷۱۲). بر این اساس، دوراندیش هیچ‌گاه از نظر اشخاص صاحب‌رأی محکم و صائب بی‌نیاز نخواهد بود و همیشه در کارها از نظر چنین افرادی استفاده می‌کند.

دوم: دوری از استبداد رأی به خاطر بهره‌مندی از تجربیات مشاوران. به تعبیر مولا علی (علیه‌السلام) حازم مستبد به رأی نیست و در نظر خود استبداد به خرج نمی‌دهد، بلکه در امور خود مشورت می‌گیرد: الحازم لا یستبد برأیه (همان: حدیث ۲۰۲۸؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۸: ۱۳).

– انتخاب آگاهانه کارشناس

در بیان امام علی (علیه‌السلام) فرد حازم با بررسی پیامدهای ارتباطها و دوستی‌های خویش با دیگران، با آگاهی انتخاب خواهد کرد، چراکه آدمی را با هم‌نشین او می‌سنجند: «الحازم من تخیر لخلته فإن المرء یوزن بخلیله» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۷۵).

مؤلفه کلان چهارم: فرصت‌جویی آگاهانه

این مؤلفه شامل چهار مقوله است: فرصت‌جویی معقولانه، آمادگی داشتن، سیر زمانی و انعطاف‌پذیری.

شکل ۹. مقوله‌های مؤلفه کلان فرصت‌جویی آگاهانه

– فرصت جویی معقولانه

در حزم، انتظار فرصت معقولانه و بهره‌گیری درست از فرصت‌ها مطرح است. حضرت علی (علیه‌السلام) در پاسخ تعریف حزم، به مسأله صبر و منتظر فرصت نشستن و نیز مقدم‌داشتن امر ممکن توجه داده‌اند: قَالَ فَمَا الْحَزْمُ قَالَ أَنْ تَنْتَظِرَ فُرْصَتَكَ وَ تَعَاجِلَ مَا أَمْكَنَكَ (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۸: ۳۳۹؛ ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۳۰۹). حازم فرصت‌ها را خود به وجود نمی‌آورد و خود امکان‌سازی نمی‌کند، بلکه او فقط خوب انتظار می‌کشد و امکان‌های خود را خوب می‌شناسد تا در هنگام مناسب به آن برسد. تذکار این مطلب را نیز نباید فراموش کرد که دوراندیشی باید به اندازه‌ای باشد که سررشته امور از دست نرود. ممکن است برای دوراندیشی کردن فرصت انجام کار از دست برود. به تعبیر مولا علی (علیه‌السلام): أَفَةُ الْحَزْمِ فُوتُ الْأَمْرِ (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۶۰).

فردی از امام حسن مجتبی (علیه‌السلام) در مورد ماهیت حزم پرسید، امام در پاسخ انتظارکشیدن فرصت‌ها و تسریع در انجام کار هنگام قدرت‌داشتن را، به‌عنوان ماهیت حزم عنوان فرمودند: «الحزم أن تنتظر فرصتك و تعاجل ما أمكنك» (صدوق، ۱۴۰۳ ق: ۴۰۱؛ حلی، ۱۴۰۸ ق: ۳۲). همین روایت به‌نقل از امام هادی (علیه‌السلام) نیز آمده است (قیومی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۸۱۴). مراد از انتظارکشیدن فرصت‌ها، ملاحظه عاقبت کارها و برگزیدن چیزی است که آینده آن خوب و بدون زیان و خسران باشد (شجاعی، ۱۳۸۸: ۱۴۰). طبق این روایت، نوعی سیر زمانی در حزم دیده می‌شود که فرد در زمان حال ایستاده است اما به دوردست توجه ویژه دارد و برای آن برنامه‌ریزی می‌کند تا از فرصت‌های پیش رو، بهترین بهره‌وری را داشته باشد.

– آمادگی‌داشتن

حازم اهل احتیاط است و از جمله موارد حزم و دوراندیشی، مهیا بودن و آمادگی‌داشتن است: من الحزم التأهب و الاستعداد. مولا علی (علیه‌السلام) آن را از نمودهای کمال حزم دانسته‌اند: من کمال الحزم الاستعداد للنقله و التأهب للرحله (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۷۰۷) به این معنا که انسان، فرصت‌ها را به انتظار می‌نشیند تا به‌درستی و در زمانی مناسب اقدام، وارد شود. آمادگی‌داشتن نیازمند انتظار است؛ چراکه می‌داند اکنون زمان مناسب عمل نیست و احتیاط آن است که تا شرایط فراهم نیامده است وارد عمل نشود؛ ولی از سوی دیگر بی‌تفاوت هم نیست، بلکه همه‌چیز را برای عمل درست آماده و مهیا می‌کند تا وقت مناسب اقدام برسد و به‌سرعت و با عزم جدی اقدام نماید. پس احتیاط همواره با آمادگی، عامل مهمی در تحقق حقیقت حزم دارد. چه‌بسا این کار را بتوان در زبان روایات، تأیید و نیروگیری نامید: التّأیّد حزم (همان: حدیث ۱۶۶۳). بر اساس این

روایت، نیروگرفتن و قوی کردن خویش برای انجام کارها، دوراندیشی محسوب می‌گردد.

– سیر زمانی

توجه به گذشته و نگاه به آینده، دو روی سکه توانایی ادراکی حازم هستند. هر قدر انسان در یادآوری تجارب گذشته با جزئیات بیشتر توانمند باشد، تجارب احتمالی آینده نیز با شکلی متفاوت در ذهن او به تصویر کشیده می‌شود. سیر زمانی در مفهوم حزم در روایات گنجانده شده است. بدون در نظر گرفتن این مؤلفه، مفهوم منطقی خود را نخواهد یافت. سیر زمانی دو گونه است: حاکم به زمان گذشته و ناظر به زمان آینده. فرد حازم با سیر در زمان گذشته با نگاه عبرت‌گیرانه از حوادث پیشین، تأثیر آن را در حرکت بعدی خویش می‌سنجد و سپس دست به اقدام می‌زند.

امام علی (علیه‌السلام) حزم را تجربه‌پذیری و عبرت‌گیری از آن می‌داند: «الحزم حفظ التجربة» (لیثی، ۱۳۷۶: ۲۳)؛ به‌گونه‌ای که تجربه‌ها او را پخته سازد و سختی‌ها او را بپیراید: «الحازم من حنکته التجارب و هذبته النوائب» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۱۱۳؛ غررالحکم: ۳۵۶۸). حازم از تجربه‌های پیشین خود و دیگران استفاده می‌کند و از قوت‌های آن درس می‌گیرد و از شکست‌ها و ضعف‌ها، عبرت می‌آموزد. چنین فردی آینده را نیز با شکوه بیشتری تصور می‌کند و در آینده نیز حازمانه عمل خواهد کرد.

اساساً سفرهای ذهنی به افراد امکان رفت‌وبرگشت‌های خلاقانه به زمان آینده را می‌دهد تا امکان بازسازی ذهنی حوادث محتمل الوقوع را داشته باشند. امام رضا (علیه‌السلام) تصریح می‌کنند که به‌جای حسرت و اندوه برای عدم موفقیت‌های گذشته، با گرفتن تصمیم و اراده قوی آن را جبران کن: «اذکر حسرات التفريط تلذ بقديم الحزم» (حلوانی، ۱۴۰۸ ق: ۱۴۱). همین حدیث از امام هادی (علیه‌السلام) نیز روایت شده است (دیلمی، ۱۴۰۹: ۳۱۱؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۵: ۳۷۰) طبق این حدیث اگر انسان قرار است کاری انجام دهد که احتمالاً در آینده با احساس پشیمانی همراه باشد، آن را انجام نمی‌دهد. در سیر ذهنی زمانی، افراد این توانایی را به دست می‌آورند تا محتوای سطوح آگاهی زمان‌های متفاوت را وارد تجربیات و زندگی اکنون خویش سازند.

انتظار و آمادگی روانی برای آینده مهم است. از یک‌سو نتیجه بی‌صبری و ناتوانی در انتظار کشیدن، اقدام زود هنگام و ازدست‌رفتن فرصت‌ها و آینده است. از سوی دیگر، ایستایی هنگام به‌دست‌آمدن فرصت نیز زمینه‌آزبین‌رفتن فرصت‌ها را فراهم می‌سازد (پسندیده، ۱۳۸۸: ۱۰۶).

– انعطاف‌پذیری

انعطاف‌پذیری در برابر حوادث غیرمترقبه و رقبا و مواجهه با دیگرانی که با باورها و

رفتارهای او در تضاد است. حازم در مورد چنین افرادی به تمام ابعاد، زوایا و فرجام مواجهه می‌اندیشد و با مدارایی حکیمانه برخورد می‌کند؛ شاید بتواند او را با خویشتن هم‌سو سازد. امیر المؤمنین علی بن ابیطالب (علیه‌السلام) در این زمینه فرمودند: «کمال الحزم استصلاح الأضداد و مداجاه الأعداء» (تمیمی، ۱۴۱۰ ق: ۵۳۸). معنای محصل این تعبیر این است: فرد حازم نرم است نه از روی ناتوانی و سخت است نه با درشتی.

انعطاف‌پذیری در انجام عملکرد متناسب با شرایط پیش رو مهم است. حازم از یک‌سو منتظر فرصت‌های مناسب است تا اهدافش را محقق سازد و از سوی دیگر، نسبت به انجام کارهایی که در حال حاضر امکان انجام آنها وجود دارد، شتاب معقولانه می‌کند، یعنی با وجود انتظار برای رسیدن به مطلوب، از گزینه‌های موجود نیز غافل نیست.

مؤلفه کلان پنجم: بررسی و تصمیم شناختمند هوشیارانه

مؤلفه بررسی و تصمیم شناختمند هوشیارانه شامل مقوله‌های زیر است: برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه، دوراندیشی و دورنگری، شناخت پیامدهای رفتار، ابراز نظر و اندیشه خردورزانه، نیکوکاری خیراندیشانه و مقدمه عزم و تصمیم‌گیری.

شکل ۱۰. مقوله‌های مؤلفه کلان بررسی و تصمیم شناختمند هوشیارانه

- برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه

برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه بر اساس داشته‌ها و اندوخته‌ها همواره موجب هدایت روند کار به مسیر بهتر و بهره‌وری از تمام منابع و امکانات می‌شود. حزم با برنامه‌ریزی رابطه تنگاتنگی دارند و یکی از ابزارهای دستیابی به آن محسوب می‌شود. امام علی (علیه‌السلام) برنامه‌ریزی مناسب برای آینده را از نشانه‌های حزم دانسته‌اند: «من الحزم التأهب و الاستعداد» (لیثی، ۱۳۷۶: ۴۶۹). انسان حازم با ترسیم آینده همراه آگاهی‌هایی با دقت حداکثری، بستری را فراهم می‌سازد که در آن از تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌هایش با نگاه

به آینده، از فرصت‌ها و منابع و سرمایه‌های موجود استفاده بهینه به عمل آید. شایان ذکر است که برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه فردی و سازمانی یا جمعی، با نگرشی حازمانه صورت می‌گیرد.

– دوران‌دیشی و دورنگری

حازم را دوران‌دیش گفته‌اند چراکه به دوردست‌هایی از احتمال‌ها، پیامدها و بازتاب یک عمل می‌نگرد. امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) حزم را توجه‌داشتن به فرجام و عاقبت کارها و دورنگری تعریف کرده‌اند: الحزم النظر فی العواقب (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۷۷). واژه حزم در متون دینی، حکایت از دوران‌دیشی و دورنگری و به تعبیری آینده‌نگری همراه با برنامه‌ریزی است. اگرچه کاربردهای دیگری نیز مطرح است.

– شناخت پیامدهای رفتار

حازم برای اقدام به کار، به مطالعه و بررسی دقیق پیامدهای آن می‌پردازد و پس از شناخت و آگاهی، به انجام آن کار مبادرت می‌ورزد. امام صادق القول و الفعل حضرت جعفر بن محمد (علیهماالسلام) توجه به پیامدها و آینده‌محوری را در معنای حزم آورده‌اند: «لیس بحازم من لم ينظر فی العواقب و النظر فی العواقب تلقیح القلوب» (طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۳۰۱) که طبق این روایت، فرد حازم برای انجام هر کاری باید به پیامدهای آتی آن توجه نماید تا بتواند رفتارهای خود را در مسیر درست جهت‌دهی نماید. فرد حازم در سیر زمانی خویش به آینده، به آن توجه می‌کند و عاقبت امور را پیش از هر اقدامی بررسی می‌کند و گام‌های خود را بر اساس تأمین آینده، تنظیم می‌سازد (رک: پسندیده، ۱۳۸۸: ۱۰۶). حازم کسی است که به آینده نظر می‌کند و به پیش‌بینی پیامدهای رفتار خود می‌پردازد و بر اساس آن، برنامه زندگی‌اش را تنظیم می‌نماید (رفیعی هنر، ۱۳۹۳: ۱۳۵ – ۱۳۶).

– ابراز نظر و اندیشه خردورزانه

اساساً ابراز رأی و اندیشه بدون تفکر و شناخت زینده نیست و امام علی (علیه‌السلام) تأکید بر آن دارند که فرد حازم رأی خویش را بروز می‌دهد: «الحزم یجاله الرأی» (نهج البلاغه، ۱۴۱۴ ق: ۴۷۷) اگرچه نه بدون استبداد و خودرأیی: «الحازم لا یستبد برأیه».

از مهم‌ترین عناصر در تحقق حزم، مسأله اندیشیدن و خردورزی است؛ چراکه عنصر اساسی در تحقق مفهومی حزم و حالت آن در انسان، اندیشه و اندیشیدن است. حضرت امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) در تعریف حزم آن را به کارانداختن اندیشه، جولان دادن رأی و تفکر و تأمل در کارها تعریف کرده‌اند: الحزم یجاله الرأی (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۸؛

تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۶۶). بر این اساس، حازم کسی است که پیش از هر عملی می‌اندیشد و هیچ عملی را بدون اندیشیدن انجام نمی‌دهد. پس بهره‌مندی از عقل و اندیشه‌ورزی، از مهم‌ترین عناصر تحقق مفهومی حزم است.

- نیکوکاری خیراندیشانه

طبق تحلیل مفهوم حزم در روایات شریف، فرد حازم با رصد پیامدهای مثبت و آثار نیکوکاری و خیراندیشی، دست به اقدام‌های نیکو می‌زند. امام رضا (علیه‌السلام) در روایتی شریف، بر نیکوکاری را غنیمتی می‌شمارد که فرد حازم مترصد آن است: «البر غنیمه الحازم» (حلی، ۱۴۰۸ ق: ۲۹۹). بر اساس این روایت، دوراندیشی و بررسی پیامدهای رفتارهای کنونی، آدمی را در انتخاب رفتارهای خیرخواهانه و مثبت اخلاقی رهنمون می‌گردد و به انجام کارهای خیر مبادرت می‌ورزد. در روایات برخی نیکوکاری‌ها و اقدام‌های خیراندیشانه نظیر تعجیل در واکنش به خوبی دیگران (لیثی، ۱۳۷۶: ۶۷)، دست‌ودل‌بازی (همان: ۵۷)، شکرگزاری نسبت به نعمت‌های موجود (همان: ۶۵)، وفای به پیمان (تمیمی، ۱۳۶۶: ۲۱۵)، ادب‌ورزی (همان: ۴۳۵)، فروتنی آگاهانه (حلوانی، ۱۴۰۸ ق: ۱۰۸) و وقار و متانت آگاهانه (ابن شعبه، ۱۴۰۴ ق: ۱۷) از نشانه‌های حازم شمرده شده است.

- مقدمه عزم و تصمیم‌گیری

حزم و دوراندیشی حالتی است که آثار و برکات آن در زندگی بشر بسیار پدیدار می‌شود و موجب استقامت، صبر، حلم و بردباری، عزم قاطع و جدی، اعتماد منطقی و عقلانی و مانند آن است. از این‌رو، سرمایه است و موجب عزم جدی و قوی در انجام کارها می‌شود. امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) حزم را سرمایه بشر دانسته‌اند: «الحزم بضاعه» (تمیمی، ۱۳۶۰: حدیث ۱۶۶۱). در واقع کسی که همه جوانب عملی را سنجیده و با دوراندیشی، خوب‌بود عمل، بازتاب و پیامدهای دور و نزدیک آن را دانسته است، با انگیزه قوی‌تری وارد عمل می‌شود و عزم قوی خود را برای تحقق مقصود از طریق عمل، جزم می‌کند. بر این اساس، هر اندازه حزم کسی کاهش یابد به همان میزان ضعف و سستی در عزم انسان پدیدار می‌شود. حضرت علی (علیه‌السلام) به نسبت حزم و عزم اشاره و تأکید می‌کنند کسی که از دوراندیشی کمتری برخوردار باشد، عزم و تصمیمش سست خواهد بود: «من قل حزمه ضعف عزمه» (همان: حدیث ۱۷۰۱). در واقع به‌میزان افزایش حزم، بر عزم و اراده قوی شخص افزوده می‌شود و احتمال موفقیت و تحقق هدف و مقصود بیشتر خواهد شد، چراکه قدرت و نیروی عزم برخاسته از حزم آدمی است. در همین راستا، اگر بخواهیم از حزم خود آگاه شویم، باید به صحت عزم خود توجه کنیم. مولا علی (علیه‌السلام) تصمیم‌گیری و عزم درست را از دوراندیشی و حزم می‌دانند: «من الحزم صحه

العزم» (همان: حدیث ۷۹۸۱). در حقیقت، بازتاب حزم ما در عزممان خود را نشان می‌دهد. با ترکیب عزم و حزم، انسان می‌تواند در زندگی دنیوی و اخروی به سعادت و خوشبختی برسد و سلامت دین و دنیای خویش را تضمین کند؛ چراکه میوه درخت حزم، به تعبیر مولا علی (علیه‌السلام) سلامت و تندرستی از، ناملایمات است: «ثمره الحزم السلامه» (همان: حدیث ۱۶۹۰).

حزم، مهم‌ترین تکیه‌گاه آدمی و پشتیبان عزم او است. در همین راستا، حضرت علی (علیه‌السلام) حزم را بهترین پشتیبان شخص و باعث پشت‌گرمی او دانسته‌اند: «من اخذ بالحزم استظهر». فرد حازم رفتار در شرایط سخت را می‌آموزد. کسی که اهل حزم است در شرایط بحرانی نشان می‌دهد که چگونه می‌تواند بهترین‌ها باشد و بهترین‌ها را برای خود و دیگران پدید آورد. در این صورت، فرد حازم خواهد توانست مخالفان را نیز به صلاح آورد و با دشمنان مدارا نماید که به تعبیر مولا علی (علیه‌السلام) همین کمال حزم است: «کمال الحزم استصلاح الاضداد و مداراه الاعداء» (همان: حدیث ۱۶۹۶).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هشداردهی‌های آینده‌نگارانه به‌عنوان مقدمه و پیش‌درآمدی مهم در تحلیل اطلاعاتی با هدف جلوگیری از غافل‌گیری و شکست اطلاعاتی صورت می‌گیرد. این هشدارها تلاشی آینده‌نگارانه برای پیش‌افتادن بر شرایط و رویدادهای مخاطره‌آمیز است و این پیشی‌گرفتن، موجب کاهش غافل‌گیری، دفع یا کاستن از شکست‌های اطلاعاتی و ناکامی‌ها و دفع و رفع بحران‌های ضدامنیتی و جلوگیری از ضررها، آثار و پیامدهای ناخوشایند برای زندگی اجتماعی است.

هشداردهی، با آینده‌شناسی و آینده‌نگری همراه است که به آینده‌نگاری می‌رسد و طی آن، انواع حالات ممکن و محتمل موردشناسایی قرار می‌گیرد، برای هر حالت یا احتمال، نشانه‌ها و علاماتی در نظر گرفته می‌شود، شاخص‌های آن مستمراً رصد و پایش می‌گردد و منجر به شکل‌گیری سناریوها یا پیش‌بینی‌های جدید مبتنی بر زمینه‌ها و شرایط می‌شود و موجب اتخاذ تصمیم‌ها و اقدام‌های پیشگیرانه و پیش‌دستانه مناسب‌تری می‌گردند و همین، مهم‌ترین وظیفه جامعۀ اطلاعاتی است.

در نگاه این نوشتار، حزم در متون دینی به‌عنوان هوشیاری و هشدارای آینده‌نگرانه قابل طرح است؛ که در یک تحلیل استنباطی از متون روایی، می‌توان از مؤلفه‌های پنج‌گانه حزم اطلاعاتی به‌عنوان سامانه هشداردهی آینده‌نگرانه در حوزه‌های اطلاعاتی - امنیتی سخن گفت و حزم را واژه‌ای بومی و دینی در این عرصه پیشنهاد داد. در همین راستا می‌توان

«سدا» یا سامانهٔ دماسنج اجتماعی را راه‌اندازی کرد، و این سامانه به‌عنوان نظام هشداردهی آینده‌نگرانه، در سازمان‌های اطلاعاتی امنیتی فعالیت خود را با نگاهی بومی دنبال نماید.

در بررسی مفهوم حزم اطلاعاتی به‌عنوان سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه با توجه به تجزیه و تحلیل متون و منابع اسلامی، این پژوهش در پاسخ به دو سؤال فرعی برای دستیابی به پاسخ سؤال اصلی انجام شد. ماهیت هشداردهی در متون علمی، اولین سؤال بود. در پاسخ به این سؤال، تعاریف مختلف بررسی شد و از مجموع آنها تعریفی ارائه گردید. ضمن اینکه با کاوش مفهوم آینده‌نگری در متون و منابع علمی مفاهیم زیر حاصل شد: توانایی شناختی، توجه به عواقب و پیامدهای تصمیم‌ها و رفتار، انتخاب رفتار صحیح در پرتو نگرش به اهداف بلندمدت و نیز برنامه‌ریزی بر اساس توجه به آینده و تجارب پیشین.

برای دستیابی به پرسش دوم در تبیین مفهوم حزم، تلاش شد که تعاریف پژوهشگران در این زمینه بررسی شود، اما متأسفانه برای این مفهوم تعاریف قابل توجهی ارائه نشده است. تعریف عملیاتی این پژوهش این بود: مهارتی شناختی از نوع کیاست که فرد با استفاده از ظرفیت‌های گذشته و حال در یک سیر زمانی به پیامدهای آیندهٔ رویدادها توجه نموده و در زمان حال به اقدام‌های آگاهانهٔ منطقی روی می‌آورد.

برای دستیابی به پرسش اصلی و تعیین مؤلفه‌های اطلاعاتی حزم و مقوله‌های آن، متون و منابع اسلامی با تکیه بر منابع روایی موردنظر بررسی شد و مدل مفهومی سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگرانه ارائه گردید. معلوم شد که این مفهوم دارای پنج مؤلفهٔ کلان است: «احتیاط و ظن‌ورزی خردمندانه» شامل مقوله‌های: احتیاط، مهارگری و خودکنترلی، نظارت و محاسبه‌گری، ظن‌ورزی یا بدبینی آگاهانه، درنگ در فکر و تصمیم و عدم رفتار بر اساس تردید و احتیاط در عمل؛ «کیاست و زیرکی مدیرانه» شامل مقوله‌های: زیرکی، بیداری، تعقل، هوشیاری نسبت به رویدادهای اکنون، رازداری و ثبات بعد از تفحص و تحقیق؛ «فرصت‌جویی آگاهانه» شامل مقوله‌های: مشورت با صاحب‌نظران، مشورت‌پذیری از صاحب‌نظران و انتخاب آگاهانهٔ کارشناس؛ «اقدام شناخت‌مند هوشیارانه» شامل مقوله‌های: فرصت‌جویی معقولانه، آمادگی داشتن، سیر زمانی و انعطاف‌پذیری و «مشورت‌طلبی و مشورت‌پذیری فعالانه» شامل مقوله‌های: برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه، دوراندیشی و دورنگری، شناخت پیامدهای رفتار، ابراز نظر و اندیشه خردورزانه، نیکوکاری خیراندیشانه و مقدمهٔ عزم و تصمیم‌گیری.

در پایان پیشنهاد می‌گردد دیگر پژوهشگران بسته‌های آموزشی و تربیتی مبتنی بر این تحلیل را در سطوح گوناگون و برای مخاطبان متفاوت و نیز سامانهٔ هشداردهی آینده‌نگر را

مبتنی بر سازه حزم اطلاعاتی، طراحی و تولید نمایند. ضمن اینکه لازم است رابطه مفهوم حزم اطلاعاتی با دیگر مفاهیم متقابل و متضاد آن از قبیل عجله و غفلت مورد بررسی ویژه قرار گیرد و پژوهش‌های مقایسه‌ای بین سازه حزم اطلاعاتی با مفاهیمی سازه‌مند نظیر عقل و خودمهارگری و خودحفاظتی صورت گیرد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه (۱۴۱۴ ق)، قم: هجرت.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد (۱۳۶۷)، *النهاییه فی غریب الحدیث و الاثر*، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۴۰۳ ق)، *معانی الاخبار*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۴۱۳ ق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۳۸۸)، *صفات الشیعه*، ترجمه و تصحیح امیر توحیدی، تهران: منیر، چاپ دوم.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۳۶۲)، *الخصال*، قم: جامعه مدرسین.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۴۱۳ ق/ ۲۰۰۹ م)، *الامالی*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی (۱۳۸۲)، *کمال الدین و تمام النعمه*، ترجمه منصور پهلوان، قم: مسجد مقدس جمکران.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ ق)، *تحف العقول*، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۲۳ ق/ ۲۰۰۲ م)، *تحف العقول عن آل الرسول*، قدم له و علق علیه: الشیخ حسین الاعلمی، الطبعه السابعه، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ ق)، *معجم مقاییس اللغه*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، ابوالفضل جمال‌الدین محمد بن مکرم (۱۴۰۸ ق)، *لسان العرب*، بیروت: دار الحیاه التراث العربی.
- ابن منظور، ابوالفضل جمال‌الدین محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق)، *لسان العرب*، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم.
- فرام بستانی، فؤاد (۱۳۷۶)، *فرهنگ ابجدی: الفبایی عربی - فارسی*، ترجمه رضا مهیار، تهران: اسلامی، چاپ دوم.

- برزونی، محمدعلی (۱۳۹۸)، **تجسس در امور امنیتی و اطلاعاتی، رویکردی فقهی**، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین(ع)، چاپ دوم.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ ق)، **المحاسن**، قم: دار الکتب الاسلامیه، چاپ دوم.
- پسندیده، عباس (۱۳۸۸)، **اخلاق پژوهی حدیث**، تهران: سمت.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۰)، **شرح غررالحکم و درر الکلم**، تصحیح میرجلال الدین حسینی ارموی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶)، **تصنیف غررالحکم و درر الکلم**، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ق)، **غررالحکم و درر الکلم**، قم: دار الکتب الاسلامی، چاپ دوم.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۰)، **معیارهای ارزیابی روش‌شناختی تکنیک‌های مطالعات آینده، فصلنامه راهبرد، ش ۵۹**.
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ ق)، **تاج العروس من جواهر القاموس**، بیروت: دارالفکر.
- حلوانی، حسین بن محمد (۱۴۰۸ ق)، **نزه الناظر و تنبیه الخاطر**، قم: مدرسه الامام المهدي(عج).
- حلی، رضی الدین (۱۴۰۸ ق)، **العدد القویه لدفع المخاوت الیومیه**، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- خاکبازان، نوید، رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۶)، «تبیین سازه حزم (آینده‌نگری) بر اساس اندیشه اسلامی، **فصلنامه معرفت دی**، ش ۲۴۱.
- خداپرستی، فرج الله (۱۳۷۶)، **فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی**، شیراز: دانشنامه فارس.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۶۴)، **غیب جهان و جهان غیب، کیهان فرهنگی**، ش ۱۳: ۲۲ - ۲۹.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۸)، **لغتنامه دهخدا**، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
- دیلمی، حسن بن ابی الحسن (۱۴۰۹ ق / ۱۹۸۸ م)، **اعلام الدین فی صفات المؤمنین**، بیروت: مؤسسه آل‌البت للاحیاء التراث.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق)، **مفردات الفاظ القرآن**، دمشق: الدار الشامیه.
- رایج، آندرس (۱۳۸۳)، **پدیده‌های فراروان‌شناسی کدام‌اند؟ ترجمه دنیا مملکت دوست، روان‌شناسی جامعه**، ش ۱۵ و ۱۶: ۴۹ - ۵۱.
- رضی، محمد بن حسین (۱۴۰۶ ق)، **خصائص الائمہ(ع)**، مشهد: آستان قدس رضوی.

- رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۰)، ساخت مقیاس خود مهارگری بر اساس منابع اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، رشته روان‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۳)، روان‌شناسی مهار خویشتن با نگرش اسلامی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- زمخسری، محمود بن عمر (۱۹۷۹ م)، اساس البلاغه، بیروت: دار صادر.
- سلیگمن، مارتین (۱۳۸۸)، شادمانی درونی روان‌شناسی مثبت‌گرا در خدمت **خشنودی پایدار**، ترجمه مصطفی تبریزی و همکاران، تهران: دانژه.
- شجاعی، محمد صادق (۱۳۸۸)، درآمدی بر روان‌شناسی تنظیم رفتار با رویکرد اسلامی، قم: دار الحدیث.
- صاحب بن عباد، اسماعیل (۱۴۱۴ ق)، **المحیط فی اللغه**، بیروت: عالم الکتب.
- طباطبایی، سید محمد کاظم (۱۳۹۰)، **منطق فهم حدیث**، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰)، **مکارم الاخلاق**، قم: شریف رضی، چاپ چهارم.
- طریحی، فخر الدین (۱۳۷۵)، **مجمع البحرین**، تهران: مرتضوی، چاپ سوم.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ ق)، **الامالی**، قم: دار الثقافة.
- علیزاده، مصطفی (۱۳۸۷ - ۱۳۸۸)، روان‌شناسی و اجتماع: فراروان‌شناسی، **فردوسی**، ش ۷۴ و ۷۵: ۷۰ - ۷۳.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق)، **العین**، قم: هجرت، چاپ دوم.
- فیست، جس و گریگوری فیست (۱۳۹۲)، **نظریه‌های شخصیت**، ترجمه یحیی سیدمهدی، تهران: روان، چاپ هشتم.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ ق)، **مصباح المنیر**، قم: دار الهجره، چاپ دوم.
- قدردان قراملکی، محمد حسن (۱۳۷۵)، کاوشی در تجسم اعمال، **کیهان اندیشه**، ش ۶۸: ۱۱۵ - ۱۳۴.
- قیومی اصفهانی، جواد (۱۳۸۱)، **صحیفه امام هادی**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. چاپ اول.
- کراچکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ ق)، **کنز الفوائد**، قم: دارالذخائر.
- کراچکی، محمد بن علی (۱۳۹۴ ق)، **معدن الجواهر و ریاضه الخواطر**، تحقیق و تصحیح سید احمد حسینی، تهران: مرتضویه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، **الکافی**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
- لوونتال، مارک ام (۱۳۸۷)، **فرایند اطلاعات: از اسرار تا سیاست**، ترجمه علیرضا غفاری، تهران: دانشکده امام باقر(ع).

- لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶)، **عیون الحکم و المواعظ**، قم: دار الحدیث.
 - مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق)، **بحار الانوار**، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم.
 - مجلسی، محمدتقی (۱۴۰۴ ق)، **بحار الانوار الجامعه لعلوم الائمه الاطهار**، بیروت: مؤسسه الوفاء.

- مدرسان دانشگاه علوم حدیث (۱۳۹۱)، **دانش حدیث**، قم: جمال، چاپ سوم.
 - معلوف، لویس (۱۳۷۹)، **المنجد فی اللغه**، قم: دار الفقه.
 - معین، محمد (۱۳۷۵)، **فرهنگ فارسی**، چاپ نهم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
 - مفید، محمد بن، نعمان، محمد بن (۱۴۱۳ ق)، **الامالی**، قم: کنگره شیخ مفید.
 - معاونت پژوهش و تولید علم (۱۳۹۴)، **تحلیل هشدار**، چاپ اول، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.
 - مملکت دوست، دنیا (۱۳۸۳)، **فراروان شناسی چیست؟، روان شناسی جامعه**، ش ۱۴: ۳۲ - ۳۳.

- ناجی، مسعود (۱۳۷۹)، **پدیده‌های فراطبیعی**، کتاب ماه کلیات، ش ۲۹، ص ۵۵ - ۶۶.
 - ناصحی، عباسعلی، رئیس‌ی، فیروزه (۱۳۸۶)، **مروری بر نظریات آدلر**، تازه‌های علوم شناختی، ش ۳۳: ۵۵ - ۶۶.

- نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ ق)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، بیروت: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.

- Addis a, b, & Donna Rosw & Alana T. Wong a, b, & Daniel L. Schacter a, b, (2007). "Remembering the past and imagining the futhre: Common and distinct neural substrates during event construction and elaboration" in *Nruropsychologia*. No. 45. P. 1363 - 1377.

- Clark, Robert M. (2004). *Intelligence Analysis: A Target-Centric Approach*, Rutledge Press.

- CISC: Criminal Intelligence Service Canada (2007). *Strategic Early warning for Criminal Intelligence*.

- Graboo, Cynthia, (2010). *Handbook of Warning Intelligence (Assessment the Threat to National Security)*, Forward by Jon Goldman.

- Holt, Pat M. (1995). *Secret Intelligence and Public Policy: A Dilemma of Democracy*, Washington: CQ Press.

- National Research Council (1996). *Understanding Risk: Informing Decisions in Democratic Society*, Washington D.C.: National Academy.

- Seligman, Martin E. P. & Peterson, Christopher (2004). *Character Strengths and Virtues*. Oxford University Press.

- Seligman, Martin E. P. & Railton, Peter & Baumeister, Roy F. & Sripada (2013). "Chandra, Navigating Into the Future or Driven by the Past" in *Perspectives on Psychological Science*. V. 8. N. 2.

-Shirfman, Peter (1996). Intelligence Analysis in an age of Electronic Dissemination, Frank Kass.

-Suddendorf, Thomas & Corballis Michael C. (2007). "The evolution of foresight: What is mental time travel, and is unique to humans?" in BEHAVIORAL AND BRAIN SCIENCE. V. 30. P. 299 - 313.

-Suddendorf, Thomas & Corballis Michael C. (1997). "Mental time travel and the evolution of the human mind" in Genetic Social and General Psychology Monographs. V. 123. N. 2.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی